

BOŞ ZAMAN HAYATI: ESKİŞEHİR ÖRNEĞİ – BİR GİRİŞ DENEMESİ*

Ejder OKUMUŞ**

Öz

Bu çalışmada Eskişehir örneğinde boş zaman hayatına dair giriş denemesi denilebilecek bir inceleme yapılmaktadır. Boş zamanlar sosyolojisi perspektifiyle yılında yapılan araştırmada konu, Eskişehir ilinin merkezinde bulunan boş zaman mekanları ve Eskişehir halkının boş zaman değerlendirme durumları ile sınırlandırılmaktadır. Çayhaneler, kafeler, nargileciler, gazinolar, parklar, piknik alanları, kütüphaneler, müzeler, sivil toplum örgütleri, camiler, spor mekanları, bazı caddeler vs., Eskişehir’de insanların boş zamanlarını geçirdikleri dikkati çeken boş zaman alanları olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın amacı, Eskişehir toplumunun boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerini anlama temelinde bir giriş çalışması yapmaktır. Çalışma katılımcı gözlem ve görüşme teknikleriyle yürütülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Eskişehir, boş zaman hayatı, Odunpazarı Evleri, Tepebaşı.

An Introductory Essay on the Leisure Life in the Eskişehir Case

Abstract

This paper consists of a study which can be called introductory essay on the leisure life in the Eskişehir case. In the study handled in the perspective of the sociology of leisure time, the subject is limited with the leisure places located in the center of Eskişehir and the aspect of leisure culture of Eskişehir people. The tea houses, cafes, coffeehouses and nargile houses (hubbly-bubbly or hookah houses), casinos, parks, picnic areas, libraries, museums, non-governmental organizations, mosques, sports venues, some streets etc. were identified as the leisure time places striking in Eskişehir. The purpose of this study is to make an entrance work on the basis of understanding how people evaluate and spend their leisure time at Ramadan nights in the Odunpazarı Houses. The study was conducted with participant observation and interview techniques.

Keywords: Turkey, Eskişehir, Leisure life, Odunpazarı Evleri, Tepebaşı.

* Bu çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi BAP Biriminin desteklediği “Eskişehir’de Boş Zaman Kültürü” başlığı ile yürütülmekte olan 201318001 no’lu projeden türetilmiştir.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, ejder.okumus@gmail.com.

Giriş

Metodoloji

Boş zamanlar, insan hayatının ayrılmaz bir vechesini meydana getiren zamanın toplumsal gerçekliği içinde çok önemli bir yere sahiptir. Toplumsal hayatın ağırlıklı bir boyutunu teşkil eden boş zaman (leisure time, evkât-i hâliye), özelde çağdaş toplumun can alıcı konularından biridir. Günümüzde boş zamanlar, sadece bireylerin, cemaatlerin, sivil toplum örgütlerinin, iş dünyasının, büyük şirketlerin, boş zaman tüketimine hitap eden ekonomik sektörlerin değil, aynı zamanda devlet veya hükümetlerle siyasal seçkinlerin de oldukça duyarlı oldukları bir alandır.¹

Boş zaman olgusu, çalışma hayatını doğrudan ilgilendiren bir konu olarak da oldukça önemlidir. Boş zamanın belirlenmesinde daha çok çalışma zamanının esas alındığı düşünülürse, bu durum daha iyi anlaşılır. Ayrıca boş zamanları değerlendirme (rekreasyon) biçiminin çalışma hayatını etkileme özelliği olması itibarıyla de boş zaman konusu toplumsal yaşam için üzerinde durulması gereken bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişi, boş zamanlarını nasıl değerlendirirse işine, iş yerindeki görevine, çalışma performansına, üretimine katkıda bulunur? Dinlenerek, neşeyle, iyi bir motivasyonla değerlendirilen boş zamanın iş hayatına olumlu etkide bulunacağı açıktır. Ancak tersi durumda boş zaman değerlendirmenin iş hayatına olumsuz etkisi olacaktır.

Boş zaman konusunun önemini ortaya koyan hususlardan biri de, toplumsal hayatın bir denge üzerine oturması, toplumsal huzurun sağlanması ve korunması kapsamında kendini göstermektedir. Toplumsal aktörler, boş zamanlarını doğru tespit eder ve iyi değerlendirirlerse, toplumsal hayat daha kaliteli, değerli, anlamlı ve dengeli olacaktır, aksi halde tersi olacaktır. O halde boş zaman olgusu, nerden bakılırsa bakılsın, önemlidir. Bütün bunlardan dolayı boş zamanlar üzerine araştırmalar yapmak da oldukça önemlidir.

Önemi bu şekilde tespit edilen boş zaman olgusu, bu çalışmada, Türkiye'nin çeşitli yönleriyle dikkati çeken şehirlerinden Eskişehir örneğinde ele alınmaktadır. Boş zamanlar, modern toplumlarda insanların sosyal ve kültürel hayatının önemli bir kısmını içine alan kapsamlı bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüz

¹ Ejder Okumuş, *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*, İstanbul 2011, s.104.

kent hayatında boş zamanların, boş zaman mekanlarının, boş zamanları değerlendirme aktiviteleri ve faaliyetlerinin (rekreasyon) önemi büyüktür. Boş zamanlar, zaman planlaması yapılarak anlamlı ve amaçlı mı değerlendirilmektedir yoksa biçimsel kullanımında ifade edildiği gibi boş ve amaçsız mı harcanmaktadır? Bu husus, şehirlerin ruhunu anlamak, şehrin sosyal dokusunu anlamlandırabilmek için önemlidir. Bu çalışmada Eskişehir’de boş zaman hayatının, boş zamanları değerlendirme kültürünün genel bir görünümünü anlamaya gayret etmek amaçlanmaktadır. Çalışma katılımcı gözlem ve görüşme teknikleriyle yürütülmüştür.

Araştırmacı çalışmayı, 2013 yılı ile 2014 yılının ilk 7 ayında Eskişehir’in merkez iki ilçesi Odunpazarı ile Tepebaşı’nın merkez sınırları içinde kalan alanlarda faaliyet gösteren belli başlı boş zaman mekanlarında yaptığı gözlemlere ve görüşmelere dayanarak yürütmüştür. Aslında araştırmacı tam beş yıl 4 ay (toplam 64 ay) Eskişehir’in genel şehir hayatı ve boş zaman kültürünün içinde yaşayarak o hayat ve kültürü yakından ve yoğunlukla gözlemeleme imkanı elde etmiştir. Fakat çalışmanın konuya odaklı asıl zaman dilimi, yukarıda belirtilen tarihleri içine alan birbuçuk yıllık süredir. Araştırmacı çeşitli kafe, kiraathane, sivil toplum örgütü, cadde, park, piknik alanı ve camilere bizzat defalarca giderek insanların arasında katılmış, olanlara tanıklık etmiş, sohbetlere katılmış, kimlerin buralara gelip gittiğini görmüştür. Boş zaman araştırması kapsamında bazı kişilerle bireysel olarak ve grup halinde görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerde soru-cevap tarzının dışında kimi zaman tartışma usulüyle insanların düşünce ve yaklaşımları anlaşılmasına çalışılmıştır. Nitel araştırma yaklaşımıyla yürütülen çalışma, bu gözlem ve görüşmelere ek olarak yazılı belgelerden elde edilen verilerin yorumlanmasıyla gerçekleştirilip tamamlanmıştır.

Metodoloji kısmında bahsedilmesi gereken önemli bir nokta da araştırmanın varsayımlarıdır. Bu araştırmanın temel varsayımlarından biri şudur: Boş zaman hayatı ve kültürü, modern kent hayatının çok önemli bir yönünü teşkil etmektedir. Dolayısıyla çağdaş toplumu ve şehir hayatını anlamada, onun boş zaman hayatını anlamak, çözümlenmek ve değerlendirmek çok önemli bir katkı sunar. Bu yaklaşıma göre Eskişehir halkının şehir hayatının, hayat tarzının, düşünme biçiminin, dinsel, toplumsal, kültürel, ekonomik vd. yönlerinin doğru anlaşılması için bu kentin boş zaman hayatının anlaşılması ve tahlil edilmesi işlevsel olacaktır. Çalışmada ikinci varsayım bu varsayımla da bağlantılı olup şu şekilde ifade edilebilir: Es-

kişehir halkının yaşamında boş zamana çok yer vermesi düşünülerek Eskişehir, bir *boş zaman kentidir*. Boş zaman kentinde, boş zaman hayatı, genel şehir hayatının içinde merkezi bir öneme sahiptir. Eskişehir'de bunu görmek mümkündür.

Boş Zaman Hayatı

Günümüz şehirlerinin sosyal, kültürel, ekonomik ve eğitimsel boyutu içinde merkezî bir önemi haiz bulunan boş zaman hayatı, basitçe geçilebilecek bir konu değildir. Günümüz toplumsal aktörlerinin önemli bir zaman dilimini kapsayan boş zamanlar olgusu, toplumsal hayatın neredeyse bütün yönlerini etkilemektedir. Boş zamanlar sosyolojisinin merkezî ilgi alanını teşkil eden boş zaman, Latince *licere* sözcüğünden türemiştir.² Lügat olarak boş olma (boş kalma-ferağat) ve serbest kalma zamanını ifade eden boş zaman, insandan insana, toplumdan topluma, kültürden kültüre değişen bir biçimde farklı içeriklere sahip³ olsa da, sosyolojik anlamda insanların kendilerine ayırdıkları *özgür zaman*⁴ olarak tanımlanabilir. *Tatil* olgusunu da kapsamına alan, fakat o ve onun gibi belirli kavram ve olgulardan daha geniş bir içeriğe sahip olan boş zamanlar (Ar. ferâğ), sözlük anlamında meşguliyetin, iş yapmanın, dolu zamanın karşıtı olup⁵, ıstilahî anlamda insanın, uyku, iş veya okul saatlerinin ve de rutin meslekî, ailevî ve sosyal iş, görev ve sorumluluklarının gereği olan eylemleri yerine getirdiği vakitlerin dışında bir ölçüde kendi hür iradesiyle, kendi kendinin farkında olarak özgürce kullanabileceği, özgürce dinlenme, eğlenme, bilgi ve düşüncesini geliştirme, becerilerini arttırma, toplumsal hayata gönüllü olarak iştirak etme gibi bir dizi meşguliyetlerde bulunabileceği, psikolojik olarak haz duyduğu yapılaşmamış-ihhtiyarî zamanlar olarak tanımlanabilir.⁶ Boş zaman, insanların serbest zaman esnasında zorla ve zorunluktan değil, gönüllü olarak gerçekleştirmek istedikleri ve tatmin

10| db

² David Jary ve Julia Jary, *The Harper Collins Dictionary of Sociology*, New York 1991, s. 274.

³ J. R. Kelly, "Leisure", *New Catholic Encyclopedia*, c. VIII, Washington 1981, s. 623.

⁴ Ercan Tatlıdil, "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler* (I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, İzmir, 3-5 Kasım 1993), Ankara 1994, s. 389.

⁵ Bkz. ve krş. Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, ty., s. 377.

⁶ Nermin Abadan, *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*, Ankara 1961, ss. 3 vd.; Marcel Hicter (1966), "Boş Zamanları Değerlendirme Politikası", *Boş Zamanları Değerlendirme Semineri (7-14 Nisan 1966)*, İstanbul 1963, s. 107; Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul 1969, s. 50; D. Jary ve J. Jary, *The Harper Collins Dictionary of Sociology*, s. 274; J. Wilson, "Sociology of Leisure", *Annual Review of Sociology* 1980, c. 6; White 1955; Mutlu 1995, s. 73.

edici bir tarzda, başarmak için yetenek, imkân ve kaynaklarını kullandıkları aktivite⁷ olarak da tanımlanabilir. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere boş zamanda belirleyici olan, zorunlu bir faaliyette bulunmak değil, özel, kişisel aktiviteler içinde olmaktır.⁸ Boş zamanları, "kişinin, meslekî, ailevî ve toplumsal görevlerini yaptıktan sonra dinlenmek, eğlenmek, bilgisini arttırmak, karşılık beklemeden yetenek veya becerilerini geliştirmek veya topluluk hayatına gönüllü katılımını geliştirmek amacıyla kendi özgür iradesiyle yapabildiği seçeceği işler"i gerçekleştirdiği zamanlar olarak anlayan Dumazedier, boş zamanın boş zaman olarak adlandırılmasını serbest olma, faydacı olmama, haz verme ve bireysel olma gibi dört özelliğe bağlı görmektedir. Eğer bir faaliyet, hem boş zamanın bu özelliklerinden birini, örneğin haz vermeyi, hem de başka özellikleri, meselâ faydacılığı içerirse, bu durumda bu tür faaliyetlerin geçirildiği zamanın, Dumazedier'e göre *yarı-boş zaman* veya *yarı-serbest zaman* olarak adlandırılması daha doğru olur.⁹

Belirtmek gerekir ki boş zamanın, sıklıkla yapıldığı gibi işlevsel bakımdan çalışmanın karşıtı olarak tanımlanması, yeterli, uygun ve efrâdını câmi', ağyârını mâni' olmayabilir. Bu iki sebepten dolayı böyledir: Birincisi; boş zaman, sırf *eğlenme/dinlenme* (=recreation) ve sırf *serbest zamandan* (=free time) ayrılarak¹⁰ bir nebze açıklık kazanmıştır. İşçi, kendisinin serbest zaman kullanımı veya eğlenmesi için hiçbir ücret almamasına rağmen, bu iki kavram aslında bizzat çalışma ile yakın ilişki içinde bulunur. Dinlenme, eğlenme ve serbest zaman, iş için *meşrûiyet* ve haklılaştırım sağlarlar. Tamamen iş perspektifinden pazar ibâdeti ve kahve molası nitel yönden aynıdır: Bunların her ikisi de işçileri girişimde daha iyi yapmaya katkıda bulunurlar. Boş zamanın, çalışmanın karşıtı olarak tanımlanama-

⁷ Robert A. Stebbins, *Serious Leisure*, New Brunswick, New Jersey 2007, s. 4. Ayrıca bkz. Charles K. Brightbill, *The Challenge of Leisure*, Englewood Cliffs, 1960, s. 4.

⁸ Peter L. Berger ve Thomas Luckman, *The Social Construction of Reality*, Great Britain 1967, s. 36

⁹ Joffre Dumazedier, "Current Problems of the Sociology of Leisure", *International Social Science Journal*, 1960, 4(4), ss. 522-531; Joffre Dumazedier, "Leisure and the Social System". *Concepts of Leisure*. Ed. J. F. Murphy. Englewood Cliffs, NJ., 1974, s. 133; Mahmut Tezcan, *Boş Zamanların Değerlendirilmesi Sosyolojisi*, Ankara 1994, 8; Ejder Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Özel Sayı), 2013, ss. 103-140.; Ejder Okumuş, *Boş Zamanlar Kitabı*. İstanbul: Akis Kitap 2013.

¹⁰ Gilles Pronovost, *The Sociology of Time* (Current Sociology, La Sociologie Contemporaine, The Journal of International Sociological Association, c. 37, Sayı: 3, 1989), London ve Newbury Park/CA, 1989, s. 58.

masının ikinci sebebi şudur: İş ile boş zaman arasındaki gerçek sınırı tespit etmek bazen zordur. Bir marangoz günlük görevlerini yapmaya başladığı zaman gerçekten de sıkı çalışır. Fakat kendi zevki için artistik mobilyalar yapan bir avukat, bir çalışma insanı veya boş zaman insanı olarak kategorize edilebilir mi? Açıktır ki bazı insanlar boş zaman faaliyetlerinde iş zamanlarında yaptıklarından daha fazla enerji harcarlar. O halde bu noktada enerji harcamak ölçüt olamaz. Söz konusu örnek ışığında eylem de kendi içinde, çalışmayı boş zamandan ayırmada kural olamaz. Tanımın bu inatçılığı, işin aynı zamanda sosyal olarak da tanımlandığı gerçeğinde saklıdır. Aynı faaliyet bir durumda iş olup başka bir durumda iş olmayabileceği için işin sadece insan aktivitesinin doğasına değil, aynı zamanda bu aktivitenin içinde düzenlendiği sosyal yapıya da ilişkin yanı olan bir kavram olduğu sonucuna varılabilir. İşin bu çeşitli tezahürlerinin altı çizilecek özelliği şudur: İş, daima belli bir düzenlilik içinde yapılan hizmetler sistemiyle birleşir. Bu hizmetlerin performansı, sadece çalışan bireyin özgürlüğüne bağlı değildir¹¹

12| db

Modern toplumların ayırt edici yönlerinden birini teşkil eden boş zamanlar, toplumsal hayatta kendine özgü toplumsal ilişki biçimlerini de doğuran boş zamanları değerlendirme gibi bir durumu beraberinde getirmiştir. Elbette geçmişten bugüne bütün toplumlarda görece bir boş zaman dilimi ve hayatı var olmuştur; ancak aşağıda ele alındığı gibi modern toplumlarda boş zamanlar ve boş zamanları değerlendirme, ortaya çıkan yeni ihtiyaçlara göre farklılaşımına uğramıştır. Denilebilir ki günümüzde boş zamanlar veya boş zamanları değerlendirme; aile, ekonomi, din, siyaset ve eğitim kurumunun yanında altıncı temel sosyal kurum olarak yerini almaktadır.¹²

Boş zaman kültürü ve değerlendirmesi çerçevesinde boş zaman mekanları oldukça önemlidir. İnsanlar boş zamanlarını bir mekanda bulunarak değerlendirirler. Örneğin parkta, spor salonunda, futbol sahasında, çayhane, çay bahçesi veya kiraathanede, kafede, nargile

¹¹ J. R. Kelly, "Leisure", 623-24; E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

¹² Joffre Dumazedier, *Sociology of Leisure*. New York 1974; Joffre Dumazedier, *Toward A Society of Leisure*, New York 1967; Kraus, Richard *Recreation and Leisure in Modern Society*, New York 1971; J. Peiper, *Leisure: The Basis of Culture*, New York 1952; Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İ. Savaşır, İstanbul 1993; H. Durant, *The Problem of Leisure*, London 1938; Mahmut Tezcan, *Boş Zamanların Değerlendirilmesi Sosyolojisi*, Ankara, 1994; Mustafa Aydın, *Kurumlar Sosyolojisi*, 2. bs. Ankara, 2000.

evinde, camide, evde, iş yerinde, bağda, bahçede gazinoda vs. boş zamanlarını geçirir, eğlenir, dinlenir, eğitim etkinliklerinde bulunur veya spor yaparlar. İnsanın boş zamanını iyi, kaliteli, yani istediği biçimde değerlendirebilmesi için boş zamanın geçirildiği mekanın özellikleri, yeri, konumu vs. oldukça önemlidir. İyi bir mekanda iyi boş zaman değerlendirilir. Boş zaman mekanları içinde kahvehane veya kıraathanelerin ayrı bir yeri vardır. Toplumumuzda genel olarak kahvehane, çayhane, çay bahçesi veya kıraathane kültürünün önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Türkiye'nin her yerinde kahvehane veya kıraathane gibi yerler; insanların biraraya gelip oyun oynadıkları, sohbet ettikleri, arkadaşlıklarını geliştirdikleri, hayat-memat meselelerini konuştukları, toplumsal sorunları ele alıp çözüm üretmeye çalıştıkları, syaset konuştukları, hatta yaptıkları, dertleştikleri, sevinçlerini paylaştıkları, dinlendikleri, zaman harcadıkları boş zaman mekanlarıdır.¹³

Eskişehir ve Boş Zaman

İç Anadolu Bölgemizin güzel bir ili olup yaklaşık 700 bin nüfusa sahip bulunan Eskişehir, son yıllarda endüstriyel, teknolojik, eğitimsel, toplumsal, kültürel vs. açıdan görülebilir değişimlerin meydana geldiği bir şehir olarak gözlemlenmektedir. Eskişehir, tarihsel olarak Eski ve Orta çağlarda Yunanca Dorylaion, Latince Dorylaeum (Arap kaynaklarında Darauliya, Adruliya ve Drusilya) ismi ile tanınan bir kent olup Antik kaynaklarda önemli yolların kavşak noktasında kaplıcaları ile ünlü, ticarî boyutuyla zenginliğe kavuşmuş bir Frigya şehri olarak geçer. Dorylaion, 1176'da Selçuklu Sultanı II. Kılıçaslan'ın Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'u mağlup etmesinden sonra, Selçukluların hakimiyeti altına girmiştir. Bir zaman sonra uzun süre yıkık ve terkedilmiş olan Dorylaion'un yakınında harabenin güneyinde yeni bir yerleşim yeri kurulmuştur. Muhtemelen Dorylaion harabelerine Eskişehir adı verilmiş olup Eskişehir adı o zamandan bugüne kadar gelmiştir.

Eskişehir'i Osmanlı Devletinin Kurucusu Osman Bey, 1289 yılında hakimiyet sahasına katmış ve böylece Eskişehir bir Osmanlı şehri olmuştur. Eskişehir, bilhassa Osmanlı-Rus savaşıyla (1877-78) göçmenlerin gelip yerleşmesi neticesinde nüfus artışına sahne olmuş ve büyümeye başlamıştır. Demiryolunun hizmet vermeye başlamasıyla Eskişehir daha bir gelişme trendine girmiştir. Günümüzde

¹³ E. Okumuş, "Oduņpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

Türkiye'nin kavşak noktalarından ve dikkati çeken merkezlerinden biri olan Eskişehir, Fatih'e kadar Ankara Beyliğine bağlı olarak kalmış, 1451 yılından sonra da Kütahya Beylerbeyliğine bağlanmıştır. 1841 yılından sonra ise değişen idari taksimatta Eskişehir, merkezi Bursa olan Hüdavendigâr eyaletine bağlanmış ve 1925 yılına kadar kaymakamlıkla idare edilmiş, 1925 yılında da il olmuştur. O tarihten bugüne çeşitli düzenlemelerle ilçe sayısı artan Eskişehir'in bugün itibarıyla on iki ilçesi bulunmaktadır. Bu ilçeler şunlardır: Sivrihisar, Mihallıççık, Seyitgazi, Çifteler, Mahmudiye, Sarıcakaya, Alpu, Beylikova, İnönü, Günyüzü, Han ve Mihalgazi. Bugün merkez nüfusu 700 bin civarında olan ve Büyükşehir özellikli Eskişehir'in merkezinde ise Odunpazarı ve Tepebaşı ilçeleri bulunmaktadır.

Ortasından Porsuk Çayının geçmesi nedeniyle ayrı bir güzellik kazanan şehrimiz, iki büyük üniversitesi ile de dikkati çekmektedir. Burada üniversite öğrencilerinin Eskişehir hayatındaki yerinin; Eskişehir'in toplumsal, kültürel, dinî, ekonomik vd. vecheleriyle olan etkileşiminin ayrı bir araştırma yapmayı gerektirecek kadar önemli olduğunu da zikretmek gerek. Birbirinden Porsuk Çayı ile ayrılan iki merkez ilçe Odunpazarı ile Tepebaşı, kendine has özellikleriyle dikkati çekmektedir. Odunpazarı, bazı tarihçilere göre geçmişte Karacaşehir olarak bilinen coğrafya, lületaşı ustaları, bakırcılar ve demirciler gibi geleneksel el sanatlarının isimleriyle anılan sokaklara sahip bir şehirdir. Osmanlı sivil mimari örneklerini koruyan Odunpazarı, kendine özgü görünümü ve yapısıyla; dar, güzel ve kıvrımlı yolları, çıkmaz sokakları, ahşap süslemeli, bitişik düzenli ve cumbalı evleri ile, örf, adet ve geleneklerini koruyarak bir bütün olarak günümüze kadar gelmiştir. Odunpazarı'nda dinsel ve sosyal amaçlı yapılar, kamu binaları ve ticari yapılar bulunmaktadır. Kurşunlu Camii ve Külliyesi, Çoban Mustafa Paşa tarafından 1525'de bir külliye halinde yapılmıştır. Akoğlan Camii, Müftü Camii, Tiryakizade Hasan Paşa Camii, Sivrioğlu Camii, Şeyh Şahabettin Türbesi, dini yapıların en önemlileri olarak zikredilebilir. Kamu yapıları bağlamında Atatürk Lisesi, Cumhuriyet Tarihi Müzesi ve Mal Hatun ilköğretim okulu zikre şayandır. Odunpazarı semtinin, "Odunpazarı Tarihi ve Kentsel Sit Alanı" olarak tescil edilerek korunmaya alınmış olması ayrıca önemlidir.¹⁴

¹⁴ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 106-107.

Odunpazarı'nda ayrıca Odunpazarı Evlerinden bahsetmenin elzem olduğunu belirtmek gerekir. Odunpazarı Evleri, kendine özgü mimari yapısıyla Eskişehir'e bir özellik katmakta, Eskişehir'i tarihle buluşturmaktadır. Bu evler Osmanlı'nın son dönemine yakın gelir düzeyi yüksek aileler tarafından yaptırılmıştır. Restorasyon çalışmalarıyla ömrü uzatılan Odunpazarı Evleri, turistik bir mahal haline gelmiştir. Odunpazarı Evleri'ndeki konaklar, alışveriş mekanları, çay bahçeleri, kiraathaneler, nargile evleri, köfteciler, butik oteller, çarşılar, müzeler, hanlar, arastalar, çeşmeler, camiler vs. de, Odunpazarı'nın sürekli canlı kalmasında önemli işlevsellikleri olan mekanlar olarak dikkati çekmektedirler.¹⁵

Tepebaşı ilçesine gelince; Eskişehir'in zamansal olarak daha yeni yönünü yansıtmaktadır. Doktorlar caddesi, Adaların bir kısmı, Bağlar (Üniversite) caddesindeki kafeler, gazinolar, Barlar Sokağı, 222, Gençlik Haller Merkezi, Sazova (Bilim, Kültür ve Sanat) Parkı, Kent Park, Espark AVM, Kanatlı AVM, NEO AVM gibi mekanlarıyla boş zaman hayatının canlı boyutlarını içine alan Tepebaşı ilçesi, Üniversite öğrencilerinin, daha çok da Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin çekim merkezi olarak kendisini göstermektedir.

Anlaşıldığı kadarıyla Eskişehir, sosyolojik anlamda boş zaman hayatı açısından kendine has özellikleri olan bir ilimizdir. Bir boş zaman kenti Eskişehir'de belli yerler, genel olarak şehir insanının sürekli uğrak verip vakit geçirdiği boş zaman değerlendirme mekanlarıdır. Örnek olarak Odunpazarı ilçesinin sınırları içindeki Hamam Yolu, Eskişehirililerin öteden beri yoğun bir kalabalık biçiminde yürüdükleri, cadde boyunca sağlı sollu dizilmiş çayhaneler, pastaneler, kiraathaneler ve alışveriş merkezlerinde vakitlerini geçirdikleri dikkati çeken bir yoldur. Ayrıca ve belki de bir anlamda Hamam Yolu'nun devamı olarak Reşadiye Camisinden itibaren Çarşı'ya, çarşı durağına, oradan doktorlar caddesine ve Kanatlı Avm'ye, oradan da Espark'a kadar olan güzergah, Eskişehirililerin yaz ve kış sıklıkla günün hemen her saatinde gece saat 22.00-23.00'e, hatta 24.00'e kadar yürüdükleri, alışveriş yaptıkları yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Merkez ilçe Tepebaşı'nın sınırları içinde bulunan Espark'ın alışveriş merkezi olarak sürekli dolup taşması, genel bir boş zaman mekanı olduğunu ortaya koymaktadır. Neo Avm ve yeni açılan Özdilek Avm de bu noktada zikre değerlidir. Bu gü-

¹⁵ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", s. 107.

zergâh, Espark ve Neo, her yaş ve cinsiyet kategorisinden insanları, ama daha çok gençlerin boş zamanlarını gezerek, oturarak ve alış-veriş yaparak değerlendirdikleri mekanlardır. Bu mekanlarda adeta Eskişehir'i görmek mümkündür.¹⁶

Eskişehir'de bu mekanların dışında boş zamanları değerlendirme mekanları olarak Şelale Park, Kent Park, Bilim, Sanat ve Kültür Parkı (Sazova Parkı), Yunus Emre piknik alanı, Şehr-i Derya Parkı gibi parklar dikkati çekmektedir. Bu parklar, Eskişehirliilerin bahar ve yaz aylarında gündüzleri ve geceleri dinlenmeye, gezmeye, piknik yapmaya vs. geldikleri yerlerdir. Bu parklar arasında Şelale Park, yayla havasıyla Eskişehir'in önemli bir boş zaman etkinlikleri mekanıdır. Eskişehir'de önemli bir boş zaman mekanı da Bilim Deney Merkezi'dir. Sazova Parkı'nın hemen karşısında yer alan merkez, özellikle çocuklarla gençlerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri mekan olarak dikkati çekmektedir. Eskişehir'de Odunpazarı'nda vakit geçirmek, Eskişehirliiler, yerli ve yabancı turistler için ayrı bir durumdur. Eskişehir içinde otantik bir yer olan Odunpazarı Evleri, Eskişehir'in çarşı düzlüğünden görece biraz yüksek olması ve dolayısıyla serin havasıyla insanların boş zamanlarını değerlendirmede önemli bir mekandır. Odunpazarı Evleri denildiğinde, halen içinde yaşanan evler, camiler, örneğin Kurşunlu Külliyesi, Odunpazarı Tiryakizade Süleyman Ağa Camisi vd., Cam Müzesi, Birlik Vakfı, Esimder, Atlıhan gibi unsurlar, mekanlar akla gelir. Odunpazarı'nda son birkaç yıldır, ama özellikle de bir yıldır açılıp faaliyet göstermeye başlayan çayhaneler, nargile içilen kahvehaneler dikkati çekmektedir. Erkek, kadın, öğrenci, siyasetçi, işçi, memur, iş adamı, esnaf, yönetici vs. pek çok kesimden Eskişehirliilerin uğrayıp çay, kahve ve nargile içtiği bu mekanlarda insanlar, vakit geçirmekte, muhabbet havası içinde sohbet etmekte, entelektüel düzlemde birçok konuyu konuşmakta, tartışmakta veya müzakere etmektedirler. Eskişehir denildiğinde zikretmeden geçilemeyecek bir konu da kaplıca hamamlarıdır. Eskişehir merkezde Hamam Yolu'nda bulunan hamamlar, insanların hem genel olarak banyo yapma ve tedavi olma amaçlı gitmelerinin yanı sıra boş zamanları değerlendirme mekanları olarak da hizmet vermektedir. Eskişehir'de boş zamanların değerlendirildiği en dikkati çeken mekanlardan biri de, Hasan Polatkan Bulvarı ile üzerindeki pastanelerdir. Hasan Polatkan Bulvarı, Eskişehirliilerin genciyle yaşlılarıyla sabah ve akşamları yürüdük-

¹⁶ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 114-115.

leri, bisiklet bindikleri bir güzergahtır. Bunların dışında şehir merkezinden akıp giden Porsuk Çayı'nın etrafı sağlıklı soluma, özellikle gazino, kafe, pastane vd. eğlence yerlerinin olduğu Adalar, ayrıca eski ve yeni Bağlar'da bulunan eğlence merkezleri, gazinolar, kafeler, kahvehaneler, pastaneler, barlar sokağı, boş zamanları değerlendirme mekanları olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁷

Boş zaman hayatının dolu dolu yaşandığı Eskişehir'de Ramazan ayında ve yaz aylarında geceleri, çeşitli mekanlar insanlarla dolup taşmaktadır. Eskişehir'de oruç tutan ve tutmayan birçok insan, iş adamı, siyasetçisi, memuru, işçisi, öğrencisi, öğretmeni, öğretim üyesi, kadını ve erkeğiyle teravih namazından önce ve sonra gerek Odunpazarı evlerindeki çayhanelerde, gerek Hasan Polatkan bulvarındaki pastanelerde, gerekse Bağlardaki çayhane ve kafelerde sahura kadar veya sahura yakın bir vakte kadar oturmakta, muhabbet etmektedirler. Bu mekânlar, Ramazan ayında cıvılcıvılcı insanlarla dolup taşar.¹⁸

1.Eskişehir'de Boş Zaman Hayatında Mekanlar

Boş zamanlar söz konusu olduğunda önemli konulardan biri, boş zamanın nerelerde ve nasıl geçirildiği veya harcandığıdır. Şehir sosyolojisinde boş zamanların yeri önemlidir. Şehir hayatında boş zamanların değerlendirilmesi konusu bir bakıma hayattır; çünkü yoğun ve yorucu çalışma hayatı, boş zamanları şehir insanları için daha anlamlı kılmaktadır. Şehirde insanlar, çalışma saatlerinden geriye kalan zamanlarında dinlenecekleri, eğlenecekleri, aile bireyleri, dost, arkadaş ve komşularıyla birlikte olacakları, kendileriyle baş başa kalacakları veya daha başka bir takım özel şeyler yapacakları serbest zamanlara ve bu zamanları değerlendirebilecekleri mekanlara ihtiyaç duyarlar. İnsanlar kimi zaman da şehrin kalabalık, gürültülü, karmaşık, hareketli ve bazen sıkıcı ortamından çıkıp sakin yerlere gitmek isterler. Şehirde insanların boş zamanlarını nerede ve nasıl değerlendirecekleri önemli bir husustur. Öncelikle her şehrin kendine özgü boş zamanları değerlendirme mekanlarının olduğu ve oralarda insanların boş zamanlarını şehrin kültürüne,

¹⁷ Ejder Okumuş, "Eskişehir'de Boş Zamanlar", *Yeni Şafak*, 2012; E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

¹⁸ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", s. 116.

adet ve geleneklerine, inançlarına, ihtiyaçlarına göre çeşitli biçimlerde değerlendirdikleri söylenebilir.¹⁹

Neredeyse bütün toplumlarda geçmişten günümüze kadar insanların yazları istediklerinde gidip kalarak dinlendikleri yayla, yaylak, bağ ve sayfiyeler mevcut olmuştur. Günümüzde de bunlar geçmiştekine benzer ve farklı biçimlerde varlığını sürdürmektedir. Şehirde ikamet eden birçok aile, yazları şehrin sıcak ve boğucu ortamından kurtulup yaylaya çıkarak dinlenme imkanı elde eder. Ayrıca şehirlerde ve çevrelerinde parklar, mesire ve piknik alanları, şehrin teneffüs mekanları olarak insanların temiz hava alıp dinlendikleri, piknik yaptıkları yerler olup günümüz belediyeciliğinin en dikkat çeken hizmetlerinden biri olarak dikkati çekmektedir. Bir de şehir merkezlerinde halkın boş zamanlarında istediği zaman çıkıp gezebileceği, rahatlayacağı, hava alacağı, adımlayabileceği, yürüyüş yapabileceği, koşabileceği, bisiklet binebileceği mekanlar, caddeler, sokaklar, bulvarlar olur. Bunların dışında yine şehirde boş zaman mekanları olarak alışveriş merkezlerini, çarşıları, halleri görmekteyiz. Stadyumlar, spor salonları, yüzme havuzları, halı sahalar da şehrin boş zaman mekanları olarak önemli işlevler görürler.²⁰

18 | db

Şehirde camiler, özellikle bahçesi, kıraathanesi, okuma salonu, kütüphanesi, çeşitli kursları olan camiler de en önemli boş zaman mekanlarından. İnsanların manevi iklimle buluştukları, kendilerini farklı, huzurlu bir atmosferde hissettikleri camiler, gerçekten de Müslümanlar için kayda değer boş zaman mekanlarıdır.

Kahvehane, kafe, gazino gibi mekanlar da, şehrin boş zaman mekanlarıdır. Günümüzün en hareketli mekanları olan kahvehane, kıraathane, çay bahçesi, kafe, nargile evi gibi yerlerde insanlar boş zamanlarını değerlendirirler. Kuşkusuz bu tür mekanlar, aslında tarihsel olarak ve biraz farklı olmakla birlikte aktüel olarak toplumda çok önemli sosyo-kültürel boyutlara sahiptirler. Gerek aydınların gidip entelektüel konuları konuşmaları, gerek toplumun çeşitli aktörlerinin gidip çeşitli toplumsal konuları paylaşmaları ve gerekse bazılarında kitaplığın olması bakımından bu mekanların, bilimsel ve entelektüel ortamlar oldukları açıktır.

¹⁹ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

²⁰ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

Bunların dışında Halk Eğitim Merkezleri, sivil toplum örgütlerinin faaliyet yaptıkları binalar, dersaneler, kütüphaneler, okuma salonları, Kur'an kursları da şehirde dikkate değer boş zaman mekanlarıdır. Boş zaman mekanları olarak bir de yerli ve yabancı turistlerin gezip gördükleri müzeler, tarihi eserler, eski yapılar vs. zikredilebilir. Bu boş zaman mekanlarını farklı biçimlerde eksiğiyle veya fazlasıyla belki de bütün şehirlerde, özellikle büyük kentlerde, metropollerde görmek mümkündür. Mesela İstanbul'da, Ankara'da, İzmir'de, Bursa'da, Konya'da, Adana'da, Kayseri'de, Eskişehir'de, Kahramanmaraş'ta ve büyüklü küçüklü diğer şehirlerimizde söz konusu boş zaman mekanları, insanların hizmetinde bulunmaktadır.²¹

Gezginler de tarihsel olarak şehirlerin boş zaman mekanlarına, mesire ve piknik alanlarına, yayla ve yaylaklarına, sayfiyelerine dikkati çekmişlerdir. Sözelimi 17. yüzyıl Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi (1611-1682?), *Seyahatnâme* adlı eserinde genellikle gezip gördüğü yerlerin boş zaman, spor, oyun, eğlenme, dinlenme ve gezi, mesire, sayfiye ve kültürlerinden bahseder, mesela Maraş ve çevresinin gezi, eğlenme, dinlenme, zevk kültürünün önemli yönlerini de bize aktarır ve böylece Maraş ve çevre halkının sosyo-kültürel yapısını anlamamıza hatırı sayılır bir katkı sunar.²² Mezkur eserde, örneğin Maraş'ta Pınarbaşı ve Göksun'da Göksun yaylasının mesire yeri olduğu ifade edilir. Pınarbaşı'nda şehrin cümle ilim erbabının dinlenip eğlendiklerine işaret edilir.²³ Maraş'ın bağları anlatılır ve ayrıca bir yerde Maraş diyarının Deride bağından söz edilir.²⁴ Evliya Çelebi'nin gerek bunlardan bahsetmesi, gerekse bağlardan söz etmesi, bugünkü Maraş yaylacılığının, bağcılığının ve de Maraş halkının yazları yayla ve bağlara taşınma kültürünün tarihsel temellerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.²⁵ Seyyah'ın An-

²¹ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

²² Ejder Okumuş, *Evliya Çelebi'nin Gözüyle*. Ankara 2012.

²³ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999, c. 3, ss. 102, 104.

²⁴ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2003, c. 7, s. 249.

²⁵ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

tep'in eğlenme ve dinlenme kültürü hakkında söyledikleri²⁶ de burada zikredilebilir.

Büyük gezgin Evliya Çelebi'nin muhteşem gezi eserinde verdiği bilgilere göre Bitlis'te halkın pek çok kesiminin sekiz ayını geçirdiği bağlarda insanlar çalışmanın yanı sıra gece gündüz eğlenirler. Ayrıca bazı yerlerde, örneğin Van'da da önemli mesire yerleri, dinlenmek, gezinmek, spor yapmak ve oyun oynamak için bağ ve meydanlar vardır. Bitlis'te kalabalık gruplarla oynanan *Çevgan* (bir tür futbol) oyununun da meşhur olduğunu anlatır. Bu oyun için müstakil başlık atarak oyunu tarif eder. Çevgan oyununda yenilen ziyafet çeker. Bitlis'te ayrıca cirit de oynanır.²⁷ *Seyahatnâme* yazarımız, Kütahya ve çevresinin gezi, eğlenme, dinlenme, zevk kültürünün önemli yönlerini de bize aktarır ve böylece Kütahya ve çevre halkının boş zaman kültürünü ve sosyo-kültürel yapısını anlamamıza hatırı sayılır bir katkı sağlar. Bu bağlamda "Ve evsâf-ı mesîregâh-ı Kütâhiyye" başlığı altında Kütahya'nın mesire yerleri hakkında dikkate değer bilgiler verir.²⁸ Özetle tarihsel olarak ve günümüzde boş zamanları değerlendirme mekanları toplumsal hayatın çok önemli bir yönünü teşkil etmektedir.

20 | db

Eskişehir'de boş zaman mekanları konusuna gelinecek olursa, sosyolojik anlamda boş zamanlar açısından kendine has özellikleri olan Eskişehir'de belli mekanlar, genel olarak şehir insanının sürekli uğrak verip vakit geçirdiği boş zaman mekanlarıdır. Misalen merkez ilçe Odunpazarı'nın sınırları içindeki Hamam Yolu, Eskişehirliilerin öteden beri yoğun bir kalabalık biçiminde yürüdükleri, cadde boyunca sağlıklı soltu dizilmiş çayhaneler, pastaneler, kıraathaneler ve alışveriş merkezlerinde, parklarda vakitlerini geçirdikleri dikkati çeken bir yoldur. Ayrıca ve belki de bir anlamda Hamam Yolu'nun devamı olarak Reşadiye Camisinden itibaren İki Eylül Caddesi üzerinden Çarşı'ya, çarşı durağına, oradan doktorlar caddesine ve Kanatlı Avm'ye, oradan da Espark'a kadar olan güzergah, Eskişehirliilerin yaz ve kış sıklıkla günün hemen her saatinde gece saat 10.00-11.00'e kadar yürüdükleri, alışveriş yaptıkları yerler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Merkez ilçe Tepebaşı'nın sınırları içinde bulunan Espark'ın alışveriş merkezi olarak sürekli dolup taşması, ge-

²⁶ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul, 2005, c. 9, s. 180.

²⁷ Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2001, c. 4, ss. 70-71, 82-84, 125.

²⁸ E. Okumuş, *Evliya Çelebi'nin Gözüyle*. Ankara, 2012.

nel bir boş zaman mekanı olduğunu ortaya koymaktadır. Neo Avm ve yeni açılan Özdilek Avm de bu noktada zikre değerlidir. Bu güzergâh, Espark ve Neo, her yaş ve cinsiyet kategorisinden insanları boş zamanlarını gezerek, oturarak ve alışveriş yaparak değerlendirdikleri mekanlardır. Bu bağlamda Kanatlı, Esnaf Sarayı da zikredilebilir. Bu mekanlarda adeta Eskişehir'i görmek mümkündür.

Eskişehir'de bu mekanların dışında boş zamanları değerlendirme mekanları olarak Şelale Park, Kent Park, Bilim, Sanat ve Kültür Parkı (Sazova Parkı), Yunus Emre piknik alanı, Şehr-i Derya Parkı gibi parklar dikkati çekmektedir. Bu parklar, Eskişehirliilerin bahar ve yaz aylarında gündüzleri ve geceleri dinlenmeye, gezmeye, piknik yapmaya vs. geldikleri yerlerdir. Bu parklar arasında Şelale Park, yayla havasıyla Eskişehir'in önemli bir boş zaman etkinlikleri mekanıdır. Eskişehir'de önemli bir boş zaman mekanı da Bilim Deney Merkezi'dir. Sazova parkı'nın hemen karşısında yer alan merkez, özellikle çocuklarla gençlerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri mekan olarak dikkati çekmektedir.

Yaklaşık 700 bin nüfuslu Eskişehir'de, Odunpazarı'nda vakit geçirmek, Eskişehirliiler, yerli ve yabancı turistler için ayrı bir durumdur. Eskişehir içinde otantik bir yer olan Odunpazarı Evleri, Eskişehir'in çarşı düzlüğünden görece biraz yüksek olması ve dolayısıyla serin havasıyla insanların boş zamanlarını değerlendirmede önemli bir mekandır. Araştırmacının 64 aydır yaptığı gözlemler ve yaşadığı tecrübe, Eskişehir'de Odunpazarı Evleri olarak bilinen yerde bulunan boş zaman mekanları, yazın dış mekanlarda, kışın ise iç mekanlarda olmak üzere insanların boş zamanlarını değerlendirmesi bakımından ilginç özellikler taşımaktadır. Yazın gündüz ve geceleri, Odunpazarı, insanların belli mekanları doldurmasıyla adeta bir cümbüşe dönmektedir. Eskişehir'in uzak ve yakın farklı semt veya mahallelerinde oturan birçok insanın, iş adamı, esnafı, yöneticisi, siyasetçisi, memuru, işçisi, öğrencisi, öğretmeni, öğretim üyesi, kadını ve erkeğiyle Odunpazarı evlerindeki çayhanelerde, vakıf ve dernek merkezlerinde vs. gece yarısına, hatta saat 02.30-03.00 lere kadar oturmakta, muhabbet etmektedir. Odunpazarı'nda geçmişte açılmış olan ve son birkaç yıldır açılıp faaliyet göstermeye başlayan çayhaneler, nargile içilen kahvehaneler dikkati çekmektedir. Bu mekanlarda insanlar, vakit geçirmekte, muhabbet havası içinde sohbet etmekte, entelektüel düzlemde birçok konuyu konuşmakta, tartışmakta veya müzakere etmektedirler. Aslında şehir, bu tip mekanların çokluğuyla dikkati çekmektedir. Gündüzleri, ak-

şamları ve geceleri bu tür boş zaman mekanları, çalışma durumlarına göre insanların uğrak verip oyunlar oynadıkları, eğlendikleri, sohbetler ettikleri, saatlerini geçirdikleri yerlerdir. Bu yerlerin bir kısmı, sadece erkeklerin uğrayıp vakit geçirdiği yerler iken, bir kısmı erkeklerin yanı sıra kadınların da az da olsa gelip gittikleri yerlerdir. Fakat bazı kafe ve kıraathanelere kadınların çok yoğun olarak gelip gittikleri, gerek yalnız veya arkadaş grubuyla, gerekse ailecek oralarda zaman geçirdikleri gözlemlenmiştir.

Eskişehir'de mezkur tipteki yerler, belli başlı boş zaman bölgesi ve caddelerinde bulunduğu gibi, mahalle aralarında da bolca bulunmaktadır. Bunların bazıları oyunlu iken bazıları oyunsuzdur. Buralarda insanlar sıcak ve soğuk içecek, fakat özellikle çay içerler. Özellikle kahve ve türlerinin içildiği yerler de vardır. Ayrıca nargilesiyle öne çıkan mekanlar da mevcuttur. Eskişehir'de daha çok adıyla müşteri toplayan, insanların yoğunlaştıkları, biriktikleri, hatta kimi zamanlar çılgınca akın ettikleri, boş zaman değerlendirme mekanı olarak tercih ettikleri ve kahvehane, kıraathane, çayhane, aile çay bahçesi gibi isimlerle anılan yerler arasında öne çıkanlar şunlardır: Vuslat Aile Çay Bahçesi, Odunpazarı Nargile Köşkü, İnci Börek Aile Çay Bahçesi, Mihaliççıklılar Derneği, Muhtarın Yeri, Kırım Tatar Kültür Çibörek Evi, Cafe De Mekan, Hicri Sezen Aile Çay Bahçesi gibi yerler, Atlıhan'daki çayevi, Kitap Cafe, Reşadiye Camii'ndeki çay bahçesi, İlk Sağlık Müdürlüğü Çay Bahçesi, İkizler Çayevi, Odunpazarı Halk Eğitim Merkezi arsasındaki çay bahçesi, Eskişehir Eti Arkeoloji Müzesi bahçesindeki Müze de Café vd. Bunların dışında kahveleriyle öne çıkan Kahve Dünyası, Kahve Diyarı, Kahve Ateşi, Starbucks, Mado Cafe, Cafe De Cafe, Kahve6, Doktor Beyaz vd. Ayrıca kafe, pastane ve çay bahçesi veya çayevi türü mekanlarıyla çekim merkezi olan Hasan Polatkan Bulvarı, Üniversite Caddesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin Hastane tarafındaki girişinin karşısı, örneğin Hatır Kahvesi ve Hamam Yolu, insanların Eskişehir'deki en yoğun uğrak yerlerindedir.

Eskişehir'de boş zamanları değerlendirme mekânları olarak *camiler* ayrıca üzerinde durulacak kadar önemli yerlerdir. Odunpazarı Evleri mahallinde bulunan Kurşunlu Külliyesi, Tiryakizade Süleyman Ağa Camisi, Alaaddin Camisi, Hasan Polatkan Bulvarındaki Sami Ramazanoğlu Camisi, şehir merkezinde çarşının yanı başındaki Reşadiye Camisi örnek olarak zikredilebilir. Bu ve diğer camiler, gerek insanların nafile ibadet etmek, dinlenmek ve manevi bir atmosferde oturmak için geldikleri, gerekse Kur'an kursları veya

başka bir takım etkinliklere katılmak üzere geldikleri kutsal boş zaman mekanlarıdır. Eskişehir'in merkezi yerinde bulunan Reşadiye Camii'nin ağaçlı bahçesi çayhanesiyle birlikte Eskişehirliilerin boş zamanlarını değerlendirmeye önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle bahar ve yaz mevsiminde bu caminin bahçesi sabahtan akşam geç saatlere kadar insanlarla dolup taşmaktadır. Namaz kılanlar, ezan öncesi ve sonrası, cami bahçesi veya parkının temiz ve serin ortamında küçük oturaklarda çaylarını yudumlayarak oturup sohbet etmekte, ezan okunduğunda da camiye girip namazlarını eda etmektedirler. Kurşunlu Külliyesi, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı olmakta, güzel bahçesi ve çeşitli etkinliklerle boş zamanları değerlendirme mekanı olma özelliği sergilemektedir.²⁹

Eskişehir denildiğinde zikretmeden geçilemeyecek bir konu da kaplıca hamamlardır. Eskişehir merkezde Hamam Yolu'nda bulunan hamamlar, insanların hem genel olarak banyo yapma ve tedavi olma amaçlı gitmelerinin yanı sıra boş zamanları değerlendirme mekanları olarak da hizmet vermektedir.

Eskişehir'de boş zamanların değerlendirildiği en dikkati çeken mekanlardan biri de, Hasan Polatkan Bulvarı ile üzerindeki pastane ve kafelerdir. Hasan Polatkan Bulvarı, Eskişehirliilerin genciyle yaşlılarıyla sabah ve akşamları yürüdükleri, bisiklet bindikleri, kafe ve pastanelere oturup dinlendikleri, yiyip içtikleri bir güzergahtır. Bunların dışında şehir merkezinden akıp giden Porsuk Çayı'nın etrafı sağlıklı sollu, özellikle gazino, kafe, pastane vd. eğlence yerlerinin olduğu Adalar, ayrıca eski ve yeni Bağlar'da, Üniversite Caddesi'nde bulunan eğlence merkezleri, gazinolar, kafeler, kahvehaneler, pastaneler, barlar sokağı, internet kafeler boş zamanları değerlendirme mekanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eskişehir'in önemli bir boş zaman mekanı da, içinde birçok dalda spor yapma imkanı veren Eskişehir Stadyumudur. Başta gençler olmak üzere hemen her yaştan erkek ve kadın, bu stadyumda boş zamanlarında spor yapar, sporla eğlenir, vakit geçirirler. Futbol oynar, yüzer, basketbol ve voleybol oynar. Stadyum Eskişehirliilerin çok önem verdikleri bir boş zaman mekanıdır.

²⁹ E. Okumuş, "Oduņpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

Bunların dışında Eskişehir’de internet kafeler, gençlik merkezleri, sinema ve tiyatro salonları dikkate değer boş zaman mekanları olarak zikredilebilir.

Sivil toplum örgütleri de, kayda değer boş zaman aktiviteleri merkezleri olarak tespit edilmesi gereken yapılardır. Sivil toplum örgütleri, hizmet binalarında ve çeşitli yerlerde yaptığı faaliyetlerle toplumun en önemli boş zaman değerlendirme kurumlarından. Eskişehir’de de özellikle bazı sivil toplum örgütleri, Eskişehirli çocuk, genç, yetişkin ve yaşlıların boş zamanlarını değerlendirmelelerinde etkili bir varlık göstermektedirler. Bu bağlamda örnek olarak Hakka Hizmet İlim, Eğitim ve Yardımlaşma Vakfı, ESİMDER (Eskişehir İmam-Hatip Lisesi Mezunları ve Mensupları Derneği), Birlik Vakfı Eskişehir Şubesi, Damla Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Derneği, Anadolu Rotary Kulübü Eskişehir Şubesi, ES-EV (Eskişehir Eğitim, Kültür ve Dayanışma Vakfı), Ahlaki Değerlerimizi Koruma ve Yaşatma Derneği, Mihaliççıklılar Yaptırma, Yaşatma, Yardımlaşma, Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği, Anadolu Gençlik Derneği Eskişehir Şubesi, Anadolu Kültür Dayanışma Derneği, İlim Yayma Cemiyeti Eskişehir Şubesi, Artvinliler Kültür, Sosyal ve Dayanışma Derneği, Erzurumlular Kültür ve Dayanışma Derneği, Müsiad Eskişehir Şubesi, Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı Eskişehir Şubesi, Kahramanmaraş Yardımlaşma Derneği, Samsunlular Kültür, Sosyal Dayanışma Derneği, Türk Ocakları Derneği Eskişehir Şubesi, Görsem Görme Engelliler Derneği Eskişehir Şubesi, Eskişehir İşitme Engellileri Koruma ve Kalkındırma Derneği, Dolunay Yetişkin Engelliler Derneği vd. zikredilebilir. Bunların dışında okul aile birlikleri, Cami dernekleri, mezunlar dernekleri, sendikalar ve kulüpler de Eskişehir’de önemli boş zaman hayatı merkezleridirler.

Müzelerin de Eskişehir ilimizde boş zaman mekanları arasında önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Müzeler gerek turistik bir ziyaret mekanı olması bakımından gerekse bir eğitim merkezi olması bakımından önemli boş zaman mekanları olarak değerlendirilebilirler. Eskişehir’de müzeler kapsamında Eskişehir Arkeoloji Müzesi, Cumhuriyet Tarihi Müzesi, Lületaşı Müzesi, Havacılık Müzesi, Devlet Demir Yolları Müzesi, Çağdaş Sanatlar Müzesi, Osmanlı Evi Müzesi, Eğitim Karikatürleri Müzesi, Çağdaş Cam Sanatları Müzesi, Yılmaz Büyükerşen Balmumu Heykelleri Müzesi sayılabilir.³⁰

³⁰ E. Okumuş, “Odunpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, s. 117.

Son olarak konunun sınırları içinde boş zaman mekanı olarak evden de bahsetmek faydalı olabilir. Evde boş zaman değerlendirme, belki de bütün kültürlerde vardır ve bazı insanların sıklıkla tercih ettiği bir durumdur. Ailenin hayat merkezi olan ev, elbette insanların en çok zaman ayırdıkları, yaşadıkları mekandır. Kimi zaman, kimi aile ve bireylerce çalışma yeri de olan ev, bazı aktörlerin bilerek ve isteyerek boş zamanlarını değerlendirdikleri bir rekreasyon alanıdır. Eskişehir’de de bu durum gözlemlenmiştir. Ev, Eskişehir’de yaşayan bazı insanların kısmen, bazılarının da çoğu zaman boş zamanlarını ailecek değerlendirdikleri, oturup sohbet ettikleri, bulmaca çözdükleri, ism-eşya oynadıkları, çeşitli eğlenceler yaptıkları, gün düzenledikleri, film izledikleri, televizyon izledikleri, serbest faaliyetler yaptıkları, sanatsal etkinlikler düzenledikleri, bahçede uğraştıkları bir mekan olarak dikkatimizi çekmektedir.

2.Eskişehir’de Boş Zaman Hayatının Boyutları

2.1.Boş Zamanlarda Dinlenme ve Eğlenme

Günümüzde insanların, boş zamanlarının önemli bir kısmında dinlenme etkinlikleri yaptıkları söylenebilir. Denilebilir ki, boş zamanları değerlendirmenin önemli işlevlerinden biri dinlenmedir. Bütünüyle farklı bir düzene sahip olan boş zaman, insana, dinlenmesi, sakin bir kafayla düşünüp olayları değerlendirmesi, eşyanın önemini dikkate alması ve önemli eylemleri gerçekleştirmesi için ekonomik üretimin sosyal matriksini ve rutin sosyal görevleri aşma imkanı verir. Dinlenme, insanın yaşam kalitesini artırmak için boş zamanında kendi özgür iradesiyle gönüllü olarak yaptığı faaliyetleri kapsamına almaktadır. Günümüzün sanayileşmiş ve çalışma sistemini düzene oturtmuş toplumlarında insan için dinlenme, bedensel ve ruhsal bakımdan yenilenme amaçlı aktif ve pasif boş zaman değerlendirme etkinliğine işaret etmektedir.³¹ İnsanlar, boş zamanlarında dinlenerek bir rekreasyon sürecine girer, kendilerini yeniler, yeniden yapılandırır veya var kılarlar. Boş zamanları değerlendirmekle insanlar, aslında kendilerine bir tür format atıp yeniden var olur, kendilerini yeniden gerçekleştirirler.

Eskişehir’de de boş zaman hayatı yakından gözlemlendiğinde, kişilerin boş zamanlarda dinlendikleri, başka bir ifadeyle boş zamanların dinlenme işlevinden yararlandıkları söylenebilir. Eskişehir boş zaman mekanlarına, örneğin Odunpazarı Evleri, Vuslat Aile Çay

³¹ J. Peiper, *Leisure: The Basis of Culture*, New York 1952.

Bahçesi, Mihaliççiklilar Derneği, Odunpazarı Nargile Köşkü, Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi, Cafe De Mekan, Muhtarın Yeri, Hasan Polatkan Bulvarı, Kurşunlu Külliyesi, Reşadiye Camisi, Birlik Vakfi Eskişehir Şubesi, Türk Ocakları Eskişehir Şubesi, Müzeler, İki Eylül Caddesi, Hamam Yolu, Adalar, Üniversite Caddesi gibi mekanlar örneğinde insanların boş zaman değerlendirme durumlarına bakıldığında, boş zamanın dinlenme boyutu ve işlevi fark edilebilmektedir. Görüşmelerde insanlar bu durumu ifade etmişlerdir.

Boş zamanların genel anlamda önemli boyut ve işlevlerinden biri de dinlenmeye bağlantılı olarak eğlenmedir. İnsanı rahatlatan, can sıkıntısını gideren bir hoşlanma ve zevk alma durumunu ifade eden veya sıkıntı sonrası rahatlamayı ifade eden eğlenme, boş zamanları değerlendirmede yaşanan önemli bir boyuttur. Bu işlevi ve boyutu, Eskişehir boş zaman mekanlarında harcanan boş zamanlar için de gözlemlemek mümkündür. Yapılan görüşme ve gözlemlerde insanların boş zamanlarını çeşitli biçimlerde değerlendirmek suretiyle aslında eğlendikleri sonucuna varılmıştır.³²

26 | db

2.2.Boş Zamanlarda Arkadaşlık ve Sohbet

Yapılan gözlem ve görüşmelerden boş zamanların, arkadaşlık ve dostluğun gelişmesine veya pekişmesine, arkadaşlık ilişkilerinin derinleşmesine, hatta yeni arkadaşlıklar kurulmasına vesile olduğu anlaşılmaktadır. Vuslat'ta, Odunpazarı Nargile Köşkü'nde, Mihaliççiklilar Derneğinde, Üniversite Caddesindeki Kahve Ateşi'nde farklı zamanlarda farklı kişilerle yapılan görüşmelerde, görüşülen kişiler, boş zaman mekanlarında vakit geçirmenin, hiç olmazsa dostluk ve arkadaşlığı pekiştirdiğini, bunun da kendileri için çok önemli olduğunu ifade etmişlerdir.

Boş zamanlarda en önemli boyutlardan biri de arkadaşlık boyutuyla da ilgili olan sohbetir. İnsanlar, boş zamanlarını gruplar halinde, gerek ailesiyle, gerek arkadaş grubuyla, gerek iş grubuyla değerlendirmek amacıyla boş zaman mekanları olarak tespit edilen yerlere gelip oturduklarında, sohbet ve muhabbete koyulmakta, kimi zaman kendileri, aileleri, işleri, şehirlere için son derece önemli olan konuları konuşmaktadırlar. Bu sohbetlerden birçok proje, araştırma konusu, eylem planı, yeni düşünce vs. ortaya çıkabilmektedir. Bütün bunlar olmasa dahi bu sohbetlerle arkadaşlıklar perçinlen-

³² E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

mektedir. Boş zamanlarda yapılan bu sohbetlerin eğitim boyutu gözardı edilemez. Boş zamanlarda biraraya gelinip yapılan sohbetler, ciddi bir eğitime dönüşebilmekte veya çıktuları itibarıyla eğitim açısından çok önemli işlevsellikler ortaya koyabilmektedir. Yunus Emre Parkı'nda, Kahve Ateşi'nde, Odunpazarı'ndaki mekanlarda boş zamanlarını geçirenlerin bir kısmında boş zamanın sohbet işlev veya boyutu gözlenebilmiştir. Önceden belirlenmiş bir konu gündemiyle bu mekanlarda biraraya gelip toplananlar olduğu gibi oturduktan sonra da önemli görülen bir konu tespit edilip o konu etrafında sohbet edenler de görülmüştür.³³ Anlaşılmaktadır ki sosyo-kültürel bağlamda boş zaman mekanları, mesela kahvehaneler, kafeler, sivil toplum örgütü merkezleri, camiler vs., entelektüel ortamlar meydana getirebilmekte ve insanların entelektüel boyutlarını geliştirebilmektedir.

2.3.Boş Zaman Hayatında Siyaset

Boş zaman değerlendirmeye siyaset arasında genel anlamda çok sıkı ilişkilerin olduğu bilinmektedir. Siyaset, siyaset yapanlar açısından doğası gereği aslında insanın bütün zamanlarını içine alan bir iş veya meslek olsa da, boş zamanlar boyutu büyük olan bir faaliyettir. Bu, özellikle oy vererek veya görüş belirterek siyasete katılan genel seçmen kitlelerle muhatap olma bakımından doğrudur. Genel kitleleri siyasete katmanın en önemli yollarından biri, boş zamanlarını hesaba katmaktır. Siyasetin bir de yine tabiatı gereği herkese açık ve herkesin kolayca fikir yürütebildiği bir alan olduğu ve boş zamanların da insanların rahatça ve özgürce görüşlerini ortaya koyabilecekleri bir zaman dilimi olduğu düşünülürse, boş zamanlarda siyaset konuşma ve yapma konusu daha iyi anlaşılabilir. Buna Türk toplumunun Türkiye'nin hemen hemen bütün coğrafyalarında "siyasal toplum" olma özelliğine sahip olup siyaset konuşmaya ve yapmaya çok istekli olması eklenirse, boş zamanlarda siyaset olgusunun önemi daha da vuzuha kavuşacaktır. Bütün bu sebep ve boyutlardan dolayı insanlar boş zamanları gözetler, hesaba katar ve boş zamanları siyaset gündemiyle değerlendirmeye çalışırlar. Özellikle kahvehane veya çay ocağı kültüründe siyaset, büyük bir yer tutar.

Eskişehir'de de boş zaman hayatına ve bu hayatın en önemli unsurları olan boş zaman mekanlarına dikkatlice bir bakış, bahsedil-

³³ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

len boş zaman-siyaset ilişkisinin önemini ortaya koyacaktır. Eskişehir’de yukarıda sözü edilen ve edilmeyen kahvehane ve kafelerde, çay ocağı ve çay bahçelerinde, nargile evlerinde, oyunlu ve oyunsuz kıraathanelerde konuşulan konular arasında siyasetin çok önemli bir yer tuttuğu, bizzat konuşmalara tanıklık edilerek ve kimi zaman da katılarak gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak boş zamanlar-siyaset ilişkisinin bu denli dinamik oluşunu değerlendirmek üzere siyasetçilerin, örneğin şehrin siyasetçilerinin, mesela milletvekillerinin, belediye başkanlarının, meclis üyelerinin veya milletvekili adaylarının, belediye başkan adaylarının vd. fırsat buldukça boş zaman mekanlarına geldikleri, halkla buluştukları, konuştukları, insanlarla oturup kalktıkları, sorunları dinledikleri, görüş alışverişinde buldukları, projelerini anlattıkları, kendilerini daha tanınır kılmaya çalıştıkları, siyasal anlayışlarının propagandasını yaptıkları gözlemlenerek tespit edilmiştir. Kişiler, bu mekanlarda daha özgür bir ortamda hissederek siyasete ilişkin birçok konuyu gündeme getirip tartışabilmekte, konuşabilmekte, hatta siyasal kararlar verebilmektedirler. Denilebilir ki bu mekanlarda siyasetin nabızı tutulmaktadır. Siyasetçilerin sözkonusu hususları gerçekleştirmek için daha kalabalık yerleri tercih ettiklerini de söylemek gerek. Bu bağlamda Odunpazarı Evleri, belki de en dikkati çeken mekanların bulunduğu bir mahal olma özelliğine sahiptir. Odunpazarı Evleri’ndeki boş zaman değerlendirme mekanları, siyaset yapmaya ve konuşmaya görece daha hevesli “muhafazakar” kimselerin canlı, heyecanlı ve dinamik bir biçimde katıldıkları yerlerdir. Bundan dolayı buralarda siyasete ayrılan boş zaman oldukça geniştir.

28| db

2.4.Boş Zamanları Değerlendirmede Yeme-İçme

Boş zaman mekanlarının önemli bir boyutu, sosyal, psikolojik, kültürel ve ekonomik boyutla bağlantılı olarak yeme-içme boyutudur. Boş zaman mekanlarında satın alma gücü ve zevk alma durumuna göre çay, nargile, soğuk içecekler vs. içilmekte, çekirdek çıtlatılmakta, simit yenilmekte, tatlı ve pasta türü şeyler yenilmekte ve dolayısıyla bütün bunlar, mekan sahibine ve çevredeki esnafa gelir sağlamakta, insanlar yeme-içme üzerinden muhabbet etmekte, yeme-içme zevki yaşamaktadırlar.³⁴ Bu durum, Eskişehir’in boş zaman hayatı içinde önemli bir boyuttur. Boş zamanlarda yeme-içme, ekonomide önemlidir. Zira bu noktada boş zamanlar bir tüketim kültü-

³⁴ E. Okumuş, “Odunpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, ss. 103-140.

rüne de işaret etmektedir. Eskişehir’de özellikle Hasan Polatkan Bulvarı’ndaki mekanlarda, Üniversite Caddesi’ndeki mekanlarda, 222’de, Haller Gençlik Merkezi’nde, Espark’ta, NEO’da, Kanatlı’da vs. ciddi bir tüketim hayatından söz etmek mümkündür.

2.5.Boş Zaman Mekanlarında Vakit Öldürme

Boş zamanın tanımı çerçevesinde işaret edilmesi gereken önemli hususlardan biri, boş zamanın, bizatihi zamanın boş olmasını değil, kişinin veya toplumun kendi hayatında zamanı bölümlere ayırarak elde ettiği ve kendisine göre ayarlayıp anlamlandırıldığı bir zamanlar bütünü ifade ettiğiidir. Bu bağlamda aslında boş zaman kavramındaki boş kelimesi, bir değer olarak boşluğu, anlamsızlığı, başıboşluğu, amaçsızlığı, israfı ifade etmese de, bugün boş zaman çoklukla zamanı tüketme olarak görülebilmekte, artan boş zaman, *zamanı öldürme*yle eşdeğer kabul edilebilmekte³⁵ ; boş zamanlar, çoğu insanların birey veya gruplar halinde amaçsız, boş, aşırı ve gösterişçi tüketim yaparak geçirdikleri vakitler olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu tespit bugün boş zamanların nasıl değerlendirildiğini anlamak bakımından önemli görünmektedir.³⁶Eskişehir ilinde de yapılan gözlem ve görüşmelerde ister alışveriş merkezlerinde, ister eğlence merkezlerinde, isterse kahvehane, çay bahçesi, kiraathane ve kafe gibi yerlerde bazı boş zaman değerlendirmelerinin “zaman öldürme” kapsamına girdiği tespit edilmiştir.

2.6.Çalışma Hayatı Açısından Boş Zaman Mekanları

Boş zamanlar, çalışma hayatının dışında kalan zamanlar olarak düşünülürse, çalışan kimselerin boş zamanlarında iş dışında bir şeyler yapmalarının doğal olduğu kabul edilir. Fakat boş zamanla çalışma hayatının birbirini etkileme boyutlarının olduğunu kabul etmek gerekir. Buna göre acaba boş zaman mekanlarında vakit geçirme veya zaman değerlendirme, çalışma hayatını nasıl etkiler? Aynı şekilde çalışma hayatı söz konusu mekanlarda boş zaman değerlendirmeyi nasıl etkiler? Çalışma hayatı kendisi için ağır olan, sabah erken kalkıp iş yerinde olmayı gerektiren veya uykusuzluğu kaldırmayan bir işte çalışan kişiler, doğal olarak boş zaman mekanlarında daha az kalacak ve oraları akşamları çok geç olmadan, bu araştırma kapsamında örneğin, saat 21.00, 22.00 veya 23.00’de

³⁵ Camilla Odhnoff, "Social Planning in a Changing Society", *Society, Stress and Disease*. Ed. Lennart Levi, Toronto 1975, s. 500.

³⁶ E. Okumuş, “Oduņpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, s. 134.

terk edeceklerdir. Ancak iş durumları böyle olmayanlar için boş zaman mekanlarında vakit geçirme durumları farklı olacaktır. Onlar geç vakitlere kadar oturabilirler. Fakat geç vakitlere kadar oturmak da tersinden iş hayatını olumlu veya olumsuz etkileyebilir. Bazı durumlarda mekanlarda geç saatlere kadar boş zaman değerlendirme, dinlenme, eğlenme vs., kişiyi çalışma hayatında motive edebilir ve daha üretken, çalışkan veya verimli bir insan haline getirebilir. Fakat bazen de geç yatıp uyumak, geç uyanmaya yol açacağından veya erken kalkılırsa, yeterli uykudan yoksun bırakacağından kişiyi verimli çalışmaktan alıkoyabilir. Her iki durum da Eskişehir’de boş zaman hayatının önemli merkezleri olan mekanlarda gözlenebilmiştir.³⁷

2.7.Boş Zaman Mekanlarında Eğitim

Boş zaman mekanları, aynı zamanda birer eğitim merkezi olarak da işlev görebilmektedirler. Eskişehir’deki bazı kıraathaneler, kafeler, çayhaneler ve sivil toplum örgütlerini, yaygın eğitim merkezlerini, örneğin Kur’an kurslarını, Halk Eğitim Merkezlerini, Câmileri bu noktada örnek olarak zikretmek mümkündür. Yaklaşık beş buçuk yılda, özellikle de 2013 yılında ve 2014 yılının ilk yarısında akşam ve geceleri kıraathane ve çay bahçelerinde yapılan gözlem ve görüşmelerde bu mekanlarda vakit geçirirken kimi zaman konuşulan konuların bir eğitim olduğu anlaşılmıştır. Hatta bazı kişiler, bu mekanlarda düzenli olarak biraraya gelmiş ve belirledikleri bir konuyu saatlerce konuşarak, tartışarak vakit geçirmişlerdir. Bu kişiler, “madem ki oturuyor, vakit geçiriyoruz, öyleyse daha iyi ve anlamlı vakit geçirelim” düşüncesiyle böyle yaptıklarını söylemişlerdir. Bu bağlamda mesela Vuslat’a ve Mihaliççiklılar’a bakıldığında, birkaç grubun bir birkaç gece konu belirleyerek içlerinde bulunan bir öğretmeni, din görevlisini veya akademisyeni Sahur’a kadar o konu hakkında dinledikleri, sorular sorup cevaplar aldıkları gözlenmiştir.³⁸ Kur’an kursları ve Camilerde yaz boyunca verilen kurslar da kız ve erkek çocukların boş zamanlarını eğitimle değerlendirmeye iyi bir örnek olarak verilebilir. Aynı şekilde Kur’an kurslarında bir öğretim yılı boyunca kadınlara Kur’an ve dini bilgiler eğitimi verilmesi, yaygın eğitim kurumu olarak Kur’an kursları-

³⁷ E. Okumuş, “Oduzpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, ss. 103-140.

³⁸ E. Okumuş, “Oduzpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, ss. 103-140.

nın boş zaman mekanı olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

2.8.Boş Zaman Mekanlarında Kitap ve Gazete Okuma ile Bilgisayar ve İnternet Kullanımı

Toplumsal yaşamda boş zamanların iyi ve doğru değerlendirilmesi, kaliteli yaşamak için çok önemlidir. Bu anlamda boş zaman programlarında kitap okuma, gazete okuma, bilgisayarla çalışma gibi hususlardan bahsedilebilir. Bu hususlar, boş zaman hayatının kaliteli olması dolayımından genel hayatın kalitesini arttırır. Kütüphane, okuma salonu, gençlik merkezi, sivil toplum örgütü, araştırma merkezi gibi yerlerde bu yerlerin doğası gereği okuma ve araştırma olmaktadır. Fakat aynı durum, insanlara kitap okuma imkan ve fırsatı da veren kahvehane, kıraathane, park gibi mekanlar için geçerli değildir. Bundan dolayı, bu mekanlara gelenlerin oralarda oturup vakit geçirirken daha özel bir istek ve zevkle okuma eylemine zaman ayırmaları gerekmektedir. Çeşitli toplumlara, ülkelere, şehirlere bakıldığında bunu gözlemlemek mümkündür. Örnek olarak ABD’de bir kafede veya parkta oturmuş kitap okuyan birçok insana rastlamak mümkündür. Hatta o ülkede bunun gelenek olduğu söylenebilir. Bunu yapan insanlar, bir yandan kahve, çay veya benzeri içeceklerini yudumlarken yahut bir şeyler yerlerken, bir yandan da kitaplarını okurlar. Aynı şeyi gazete veya dergi okuma çerçevesinde de söyleyebiliriz. Türkiye’de buna benzer durumları İstanbul ve Kahramanmaraş illerimizin bazı mekanlarında gözlemlemek mümkündür. Araştırmacı 2004 ve 2007 yıllarında yaşadığı ABD’nin bazı kentlerinde, mesela New York’ta, Louisiana Eyaleti’nin başkenti Baton Rouge’da, Ohio Eyaleti’nin Cleveland kentinde ve Nevada Eyaleti’nin Lasvegas kentinde,; 1989-1999 yılları arasında ikamet ettiği İstanbul’da ve doğup büyüdüğü Kahramanmaraş’ta bu durumu görmüş, ayrıca tecrübe etmiştir. Yine de bu şehirlerimizdeki okuma durumu, ABD’deki kadar yoğun değildir. Eskişehir’e gelince, orada böyle bir durumla nadiren karşılaşıldığı, söz konusu mekanlarda genelde kitap okuma kültürünün olmadığı veya zayıf olduğu tespiti yapılabilir. Esasen adına uygun bir şekilde kıraathanelerde birer kitaplık olsa, belki okumaya olan ilgi artabilir, insanlar birey veya grup halinde okumalar yapabilirler. Ancak buralarda henüz kitaplık kültürünün de olmadığı görülmektedir. İki çay evi işletmecisi, kendileriyle yapılan görüşmede mekanlarında kitaplık oluşturma yönünde bir niyetlerinin olduğunu ve uygun bir zamanda bu niyetlerini gerçekleştireceklerini söylemişlerdir. Kitap, dergi

ve gazete okuma gibi bilgisayarda çalışma ve internet kullanma da boş zaman mekanlarında görülebilen bir durumdur. Bu durum için de kitap okuma için belirtilen hususların geçerli olduğu söylenebilir. Başka bazı yerlere kıyasla Eskişehir’de kiraathane veya çay bahçesi gibi yerlerde bilgisayar üzerinde ders çalışmak, örneğin tez yazmak, ödev yapmak veya internete girip araştırma yapmak, bir şeyler okumak gibi bir kültürün izlerine rastlanmamıştır.

2.9.Boş Zaman Mekanlarında Sosyalleşme

Sosyalleşme, boş zaman hayatı ve kültürünün en önemli boyutlarındandır. Sosyal kuralları, norm ve değerleri öğrenme ve içselleştirme ve sonra da dışsallaştırma süreci olarak toplumsallaşma süreci, toplumsal aktörün boş zaman hayatıyla etkileşimsel bir ilişkiye sahiptir. Denilebilir ki, boş zaman mekanları, gençlerden, hatta kimi zaman çocuklardan yaşlılara kadar insan için bir sosyalleşme aracı olarak işlev görmektedirler.³⁹ Eskişehir’deki boş zaman mekanları olan sivil toplum örgütleri, kütüphaneler, camiler, müzeler, kiraathane ve çay bahçelerinde vs. de bu işlevi gözlemlemek mümkün olmuştur.⁴⁰ Bir iletişim ve etkileşim mekanları olarak boş zaman mekanları, kahvehane, kiraathane, çay bahçesi gibi yerler, sosyalleştirici unsurlardır. Boş zaman hayatında kurulan insanlararası etkileşimsel ilişkiler, sosyalleşmede oldukça önemli roller oynamaktadır.

32 | db

2.10.Boş Zaman Hayatında Ekonomik Boyut ve Tüketim Kültürü

Boş zaman mekanlarının, gerek mekan sahiplerinin gelir elde etmesi, gerekse tüketim ve harcamalar açısından kayda değer bir ekonomik canlılığa yol açan bir işlevselliğe sahip oldukları söylenebilir. Toplumsal zaman hayatı içinde bir endüstri haline gelen boş zamanlar⁴¹, genel olarak tüketim kültürü açısından ayrıca ele alınmayacak boyutlarda geniş bir konudur.

Boş zamanları değerlendirmenin ekonomik boyutu kapsamında üzerinde durulacak önemli bir boyut da motivasyondur. Boş zamanı

³⁹ Mustafa Yağbasan ve Fuat Ustakara, “Türk Toplumunda Kahvehane ve Kafelerdeki İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması (Gaziantep İli Örneği)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/1, 2008, ss. 237-38.

⁴⁰ E.jder Okumuş, “Boş Zamanlar ve İslam”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3/5, 2010, 23-43; E. Okumuş, “Oduņpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, 2013, ss. 103-140.

⁴¹ Celaleddin Çelik, *Sosyal Zaman ve Din*, Konya 2010, s. 216.

iyi ve kaliteli geçirme, kişiyi, asıl işi konusunda motive eder ve böylece kişi çalışma zamanında işini daha başarılı yapar. Odunpazarı Evleri’nde boş zaman değerlendirmelerinin böyle bir boyutunun olup olmadığı konusunda bir bulguya erişmek zor olsa da, geç vakitlere kadar oturmanın ve gündüz öğleye veya ikindiye kadar yatmanın ekonomiye, maddi üretime, hatta manevi üretime nasıl ve ne kadar katkısının olacağı ya da olmayacağı tartışmalıdır.

Tekrar tüketim için alışveriş konusuna dönülecek olursa, Eskişehir’de örneğin Hamam Yolu’nda insanlar, boş zamanlarını değerlendirirken aynı zamanda alışveriş mekanlarında alışveriş yapmakta, örneğin bir boş zaman etkinliği olarak bir mağazaya girip elbise alabilmekte, kafe ve çay bahçelerinden içecek ve yiyecekler tüketmekte ve böylece boş zamanların tüketim yönünün canlı bir örneğini sunmaktadırlar. Aslında günümüzde boş zamanlar denildiğinde akla gelen ilk şey belki de para harcama ve tüketmedir. Bu boş zaman değerlendirenler için bir zevk, bir gösteri veya bir yaşam biçimi olarak gözlemlenebilir. İşte ESPARK AVM’de bu net olarak görülmektedir. Boş zamanları orada tüketim pratiğiyle değerlendirmek bazı Eskişehirli için bir ayrıcalıktır.

2.11.Boş Zaman Hayatında Kadın ve Aile

Boş zamanlarda kadın konusu, ayrı bir başlık altında ele alınacak kadar geniş bir konudur. Boş zamanlar, boş zaman mekanlarında gözlemlenebildiği üzere dindarlık düzeyleri farklı olan kadınlar için anlamlı ve önemli birer merkez olarak konumlanmaktadırlar. Yapılan gözlemlerde tesettürlüsü ve tesettürsüzüyle kadınların, bu mekanlarda kendilerini buldukları, kendilerini bir tür ifade ettikleri, görünür kıldıkları, kimliklerini ortaya koydukları, varlık gösterdikleri, toplumsal aktörler olarak sahnede yer aldıkları anlaşılmıştır. Yapılan görüşmede kimi kadınlar, gece buraya gelip oturmakla kendilerini bulduklarını, rahatladıklarını, dinlendiklerini ifade etmişlerdir.

Yapılan bu çalışmanın ortaya çıkardığı bir husus da, boş zaman mekanlarının aile için önemli işlevsellik ve özelliklere sahip olmasıdır. Bazı boş zaman mekanlarına, örneğin Vuslat’a, Hicri Sezen Aile Çay Bahçesi’ne gelenler arasında hemen hemen her akşam mutlaka bir veya birkaç ailenin varlığı gözlemlenmiştir. Ailelerin neşeli sohbetleri gözden kaçmamıştır. Bazı ailelerin çocuk, hatta bebekleriyle geldiği de görülmüştür. Aileler, çayla birlikte çekirdek çıtlatarak sohbet ederken eğlenmekte, dinlenmekte, her günkü monoton ha-

yatın dışına çıkmak suretiyle yenilenmektedirler. Görüşmelerde birkaç aile bu durumu teyit etmiştir.⁴² Denilebilir ki, Eskişehir’de kadın ve ailelerin, ama özellikle “muhafazakar” kimliğe sahip olan ve dindarlık düzeyi nispeten yüksek olan kadın ve ailelerin boş zaman mekanlarında varlık göstermelerinde bir artış söz konusudur.

Kadınlarla ilgili önemli bir husus da, onların sırasıyla evlerde bir araya gelmeleridir. Gün olarak nitelendirilen toplantıların yanı sıra farklı amaçlarla, örneğin sohbet etmek, parti düzenlemek, Kur’an okumak, tefsir sohbeti yapmak, hadis okumak gibi amaçlarla da bir evde toplanan kadınlar, boş zamanlarını bu şekilde değerlendirmektedirler. Konya örneğinde sosyal zaman üzerine yapılan özgün bir çalışmada⁴³ tespit edildiği şekliyle Konya’da kadınların boş zaman değerlendirmelerine⁴⁴ benzer bir durumu Eskişehir’de de gözlemlemek mümkündür. Eskişehir’de kadınlar, yukarıda bahsi geçen kafe veya kiraathane gibi mekanların dışında evlerde toplanıp söz konusu işlerle boş zamanlarını değerlendirmektedirler.

2.12.Boş Zaman Mekanlarının Turizm Boyutu

34 | db

Turizm genel olarak boş zaman kültürü ve hayatının önemli bir vechesini teşkil eder. İnsanların büyük bir çoğunluğu, turistik programlarını boş zaman planlarına göre yaparlar. Bu Eskişehir için de geçerlidir. Yerli ve çok az da olsa yabancı turistlerin Eskişehir’de boş zaman mekanlarında vakit geçirerek Eskişehir’in boş zaman hayatına katıldıkları gözlemlenebilmektedir. Ayrıca mesela Odunpazarı Evleri’ndeki boş zaman mekanları bağlamında çay evlerine turizm açısından bakıldığında, geçmiş yıllara oranla ciddi bir hareketlilik görülmektedir. Odunpazarı Evleri, ilgi çekici mekanları, müzeleri, tarihsel yapıları, çarşıları, çay evleri, el sanatları, butik otelleri vs. ile yerli turistleri kendine çekmektedir. Bu genel durum, Ramazan akşam ve gecelerine de yansımıştır. Turistik amaçlı seyahat edip Eskişehir’e gelen ve herhangi bir otelde, misafirhanede veya evde kalan bazı kişilerin özellikle yaz ve bahar aylarında akşam ve geceleri Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi, Odunpazarı Nargile Köşkü, Vuslat Aile Çay Bahçesi gibi mekanlara gelip oturdukları gözlemlenmiştir. İş amacıyla veya sadece gezmek için Eski-

⁴² E. Okumuş, “Odunpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, ss. 103-140.

⁴³ C. Çelik, *Sosyal Zaman ve Din*, 2010.

⁴⁴ C. Çelik, *Sosyal Zaman ve Din*, 2010, s. 219.

şehir’de bulunup söz konusu yerlere gelen kimseler, buralarda oturarak dinlenmekte, eğlenmekte, bir şeyler yiyip içmektedirler.⁴⁵

2.13.Boş Zaman Hayatında Sanat

Boş zamanları hayatı denilince akla gelen önemli boyutlardan biri de, sanattır. Sanatın en iyi ve verimli öğrenildiği, icra edildiği, yapıldığı zaman diliminin boş zamanlar olduğu söylenebilir. İnsanlar boş zamanlarında sanatsal etkinliklere, kurslara, eğitimlere katılmada bulunarak sanatla buluşmaktadırlar. Bunu Eskişehir örneğinde de gözlemlemek mümkündür. Çeşitli kurum ve kuruluşlar, boş zamanları dikkate alarak farklı mekanlarda, çocukları, gençleri, yetişkinleri vd. sanatla, sanatın çeşitli dallarıyla buluşturmaktadırlar. Bu bağlamda örneğin lületaş el sanatı, cam sanatı, seramik Eskişehir’de dikkati çeken sanatlardır. Bu çerçevede Odunpazarı Belediyesi’nin bünyesinde faaliyet yürüten OMEK (Odunpazarı Belediyesi Meslek ve Sanat Edindirme Kursları) zikre değerdir. Bu kurslara her yaş ve her cinsiyet kategorisinden insan katılarak rölyef, takı tasarımı, nakış dikiş, örgü, kilim dokuma, resim, lületaş, ahşap-cam-kumaş boyama, iğne oyası, dekoratif mum yapımı, minyatür, ebru, hüsn-i hat, tezhip gibi el sanatlarını öğrenebilmektedirler.

2.14.Boş Zamanlar ve Müzik

Boş zamanlar, müzik açısından da verimli bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Boş zamanlarında kimi öğrenci veya başka toplumsal kategoriden insanlar, müzik eğitime veya kursuna katılabilmekte ve bir veya birden fazla musiki türünde uzmanlaşma konusunda belli bir mesafe alabilmektedirler. Örneğin resmi veya özel yerlerde ud, gitar, ney, keman, bağlama, piyano, şan vd. alanlarda açılan kurslar, Eskişehirliğin ilgi gösterdiği kurslardandır.

2.15.Boş Zamanlar ve Medya

Boş zamanları medya, yani kitle iletişim araçlarıyla, gazete, dergi, televizyon, radyo ve internet ile meşgul olmak suretiyle değerlendirmek, günümüz toplumsal hayatının önemli bir yönünü teşkil etmektedir. Ayrıca kitle iletişim araçlarının etkisi veya yönlendirmesi ile boş zamanlarının değerlendirilmesi de unutmamak gerek. Eskişehir örneğinde gözlem ve görüşmelerden anlaşıldığı

⁴⁵ E. Okumuş, “Odunpazarı Evleri’nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları”, ss. 103-140.

kadarıyla medya ile, özellikle de televizyon ve internet ile meşgul olup boş zaman değerlendirmesi yapmak oldukça yaygındır. Elbette internet kullanımının boş zamanları işgal ettiği, hatta çalışanların çalışma zamanlarından da çaldığı durumlara da işaret etmekte fayda vardır. İnternetin bütün toplumsal alanlarda yaygın bir biçimde kullanılması, gerek internet kafelerde, gerek okullarda ve üniversitelerde, gerek evlerde ve gerekse işyerlerinde boş zamanlarda ve çalışma zamanlarında internetin insanlar üzerinde oldukça etkili olmasını da intaç etmektedir. Bugün artık özellikle çocuklar ve gençler arasında bir internet bağımlılığı veya hastalığının ortaya çıktığına tanıklık edilmektedir.

2.16.Boş Zamanlarda Dedikodu

Dedikodu, gündelik hayatın dikkat çeken boyutlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Modern toplumda bireyler arası ilişkilerde, grup hayatında dedikodu veya gıybetin geniş bir yer tuttuğu söylenebilir. Gerek kadınların kendi aralarında çoğunlukla evlerde yaptıkları günlerde, gerek kafe, kiraathane veya çay bahçesi gibi mekanlarda bol dedikodu yapıldığına şahit olunmuştur. Dedikoduya psikolojik açıdan yaklaşıldığında, bireye zevk veren bir yönünün bulunduğu, dedikodu yapan kişilerin veya grup üyelerinin kendi aralarında nisbi bir kaynaşma ve dayanışma durumuna erişmelerini sağlayan bir boyuta sahip olduğu söylenebilir; fakat dedikodu aslında insanlararası ilişkilerin, toplumsal dayanışmanın zaman içinde zedelenmesine yol açar. O nedenle dedikodu, toplumumuzda ayette ifadesini bulduğu haliyle “kardeşin ölü etini yemek”⁴⁶ olarak kabul edilir. Yine de dedikodu, boş zamanlarında insanların çoklukla başvurdukları işlerdendir. Eskişehir’de de bir dedikodu kültüründen ve boş zamanlar hayatında dedikodunun önemli bir yer tuttuğundan bahsedilebilir. Yapılan gözlem ve görüşmelerde bu durum tespit edilmiştir.

2.17.Kamusal Alanlar Olarak Boş Zaman Mekanlarında Kamuoyu Oluşumu

Kıraathaneler, çay bahçeleri, kafeler, AVM’ler, camiler, külliye-ler, parklar, piknik alanları vd. herkese açık mekanlar olmaları itibariyle kamusal alanlardır. Herkes, istediğinde, bu yerlere açık oldukları zamanlarda gelebilir, oturup vakit geçirebilir, yiyip içebilir, sohbet edebilir, çeşitli konuları konuşabilir. İnsanların boş zamanla-

⁴⁶ Hucurat 49/12.

rını değerlendirdikleri bu mekanlar, bu yönüyle kamuoyunun oluştuğu yerlerdir. Örneğin kahvehane veya kıraathanelerde insanlar, devlet adamlarının, kamuya mal olmuş şahsiyetlerin, çeşitli kurum ve kuruluşların yapıp ettiklerini sorgular, eleştirir, onlar hakkında bir yargıya, hatta ortak bir karara varabilirler. Bu bizim toplumumuz için söz konusu olduğunda Osmanlı toplumu için de, bugünkü Türkiye için de geçerlidir.

Kahvehaneler, piknik alanları, parklar vs., halkın sosyalleştiği, sosyal ilişkilerin şekillendiği önemli kamusal alanlardandır. Bu mekanlar, insanların bulunduğu, birçok konuyu konuştukları ortak buluşma yerleridir. Örneğin kıraathaneleri bugün dahi siyasetin konuşulup bir karara varıldığı mekanlar olarak gözlemlemek mümkündür. O nedenle buraların, kamuoyunun nabzının tutulduğu, kamuoyunun oluştuğu mekanlar olduğu söylenebilir. Boş zaman mekanlarından bazılarının kamusal alan olma ve kamuoyunun oluştuğu yerler olma özelliği Eskişehir'deki boş zaman mekanlarından kıraathane, çay bahçesi, kafe, park, gençlik merkezi, spor alanı gibi yerler için de geçerli olduğu söylenebilir. Adalar, Odunpazarı Evleri, Hamam Yolu, Hasan Polatkan, 222, Barlar Sokağı, Espark AVM, Üniversite Caddesi, Reşadiye Camisi, Kurşunlu Külliyesi gibi yerler, Eskişehir'de kamuoyunun oluştuğu kamusal alanlar olarak dikkati çekmektedirler.

2.18.Boş Zaman Hayatı ve Mekanlarında Üniversite Öğrencileri

Üniversite öğrencilerinin bir yerdeki varlığı, o yerin genel toplumsal hayatı ve özelde de boş zaman hayatı açısından önemli farklılaşmaları, değişimleri, dinamizmi beraberinde getirmektedir. Üniversite öğrencisi demek genç demektir. Genç ise, hareket, dinamizm ve canlılık demektir. Eskişehir'de iki üniversitenin olması, şehirde kayda değer bir öğrenci nüfusu ve hareketliliğinin ortaya çıkmasını intaç etmektedir. Birinci öğretimi ve ikinci öğretimiyle Eskişehir Osmangazi Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesi'ne devam eden öğrenciler, ders saatleri dışındaki vakitlerde görece büyük bir boş zamana sahip olduklarından dolayı bu zamanlarını çeşitli tarzlarda ve farklı mekanlarda harcamakta veya değerlendirmektedirler. Bazı öğrenciler, kafe, pastane, çay evi, lokanta, nargile evi, gazino, otel, Atlıhan, üniversite, organize sanayii gibi yerlerde part time çalışırken, bazı öğrenciler cam, ebru, lületaşı, hat gibi el sanatları ile müzik ve dil kurslarına devam etmektedirler. Bir kısım öğrenciler de

ders vakitlerinin dışındaki zamanlarında serbest davranmayı, boş zaman mekanlarında, örneğin Odunpazarı Evleri, Adalar, Bağlar, Doktorlar Caddesi, Çarşı ve Hasan Polatkan Bulvarı'ndaki kafe, gazino, kahvehane, internet kafe, play station, alışveriş merkezi ve sinemalarda çoğunlukla arkadaşlarıyla birlikte dinlenerek ve eğlenerek vakit geçirmeyi tercih etmektedirler. Bu son kategorideki öğrenciler sayı itibarıyla oldukça dikkat çekici bir düzeydedir. Genel olarak Eskişehir merkezdeki boş zaman mekanlarının müşterilerinin çoğunun bu öğrenciler olduğu söylenebilir.⁴⁷

2.19. Din ve Boş Zamanlar

Toplumun boş zaman hayatı içinde dinî durumunun anlaşılması, boş zaman kültürü ve yaşamını daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır. Genel anlamda boş zaman değerlendirmesi yapanların dinsel durumlarının, özelde ise dindar olarak tanımlanan insanların boş zamanlarındaki dinsel durumları, boş zaman hayatının önemli bir veçhesini önümüze getirecektir. Bu bakımdan Eskişehir'de boş zaman hayatında dinsel durumun ayrıca ele alınması, araştırmayı derinleştirmek ve konuyu daha iyi anlamak bakımından yararlı olabilir.

Boş zamanlarda din denildiğinde, boş zaman hayatı içinde dinin durumu, boş zamanın dini etkilemesi ve dinin de boş zamanı etkilemesi konuları akla gelir. İnsanların boş zamanlarında din ile nasıl bir etkileşim halinde oldukları, dini tutum ve davranışlarının nasıl olduğu, genelde sahip oldukları dindarlığın boş zamanlarda değişip değişmediği, boş zaman hayatında kendine özgü bir dinsel algı ve pratiklerden bahsedilip bahsedilemeyeceği ve dolayısıyla boş zamanların dini nasıl etkilediği, boş zamanlarda din konusu bağlamında öne çıkan hususlardır.

Esasen boş zamanlar, kendine özgü yapısından dolayı, dinî hayatı çeşitli biçimlerde etkiler. Kimi birey ve gruplarda dindarlığı daha bir motive eder ve dindarlık düzeyinde artış getirirken, kimilerinde tersine azalma veya gevşeklik meydana getirebilir. Bu durum, bütün dinler için geçerlidir. Boş zaman hayatında insanların eylemleri, tutum ve davranışları boş zaman değerlendirme psikolojisinin etkisinde ortaya çıkar. Ayrıca bazen boş zamanların sıkı program içermesi ve bazı zorluklar yüklemesi gibi sebeplerle dinin bizatihi

⁴⁷ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

kendisi kişiye bazı istisnai hükümlerle kolaylıklar getirebilir. Örneğin İslam dininde seyahat fıkında seferi, yani yolcu için Namaz, Oruç gibi ibadetleri yerine getirmede bazı değişiklikler getirilmektedir: Yolculukta Oruç ibadetinde erteleme ruhsatının verilmesi ve duruma ve mezheplere göre farklılıklar olsa da Namazların kısaltılması gibi hususlar zikredilebilir. Bundan başka bazı kimseler, boş zamanlarında nafil ibadetlerini yapmayabilmektedirler. Bütün bunların tersi de söz konusudur. Bazı kişi ve gruplar, boş zamanlarda dine uygun bir planlamayla hergünkü dindarlığın ötesine geçerek daha fazla dine yönelebilmekte, zorunlu görevlerinin dışında kalan nafil görevleri de yerine getirebilmektedir. Hatta kimi birey, grup, cemaat veya hareketler, sırf dinsel amaçlarla bir boş zaman değerlendirme programı yapmakta ve dolayısıyla bu program kapsamında daha yoğun bir dindarlık ortaya koyabilmektedirler. Bütün bu durumlar, bir *boş zaman dindarlığı*ndan söz etmemizi haklı kılmaktadır.

Boş zaman dindarlığı çerçevesinde işaret edilmelidir ki, bazı toplumsal aktörler, genel hayatlarında dindar olmadıklarını ifade ettikleri veya dindarlık düzeyleri düşük olduğu halde boş zamanlarında, örneğin tatil programlarında dinî bir planlamayla bir tür dinsel arınma yaşamak istemektedirler. Misal olarak bazı kişiler, tatillerini Umre yaparak geçirmektedirler. Türkiye’de gözlemlenebildiği üzere bu tip kişiler, Umre’den döndükten sonra önceki hayatlarına kaldıkları yerden devam etmektedirler. Elbette böyle yapıp da hayatları değişime uğrayan kimseler de vardır. Ancak bunlar, daha farklı bir kategoriye teşkil ederler.

Boş zamanlar bağlamında insanların boş zaman mekanlarını veya ortamlarını, hatta boş zaman programlarını tercih etmelerinde dinin ve dindarlığın etkili olup olmadığı hususudur. Elbette etkilidir. Dindarlık düzeyi görece yüksek olan kimselerin alkollü içeceklerin satılmadığı, dinen sakıncalı olan ortamların, oyun ve eğlence türlerinin bulunmadığı yerleri tercih ettikleri söylenebilir. Nitekim araştırmanın yürütülmesi sürecinde alkollü içeceklerin ve kumar türü oyunların bulunmadığı Odunpazarı Evlerindeki boş zaman mekanlarına dindar insanların daha yoğun geldikleri gözlenmiştir. Bir başka husus da dindar kadınların, özellikle tesettürlü kadınların bu mekanlara sıklıkla gelmeleri ve uzun süre oturmalarıdır. Diğer bir konu, namaz vakitlerinde bu mekanlarda nisbî bir hareketliliğin gözlenmesidir; insanlardan bir kısmının, ezan okunduğunda, örneğin akşam ve yatsı namazları için camiye, mesela Odunpazarı Tir-

yakızade Süleyman Ağa Camisi'ne ve Kurşunlu Camisi'ne gittiği gözlemlenmiştir.

Eskişehir'de boş zamanlar bağlamında *Ramazan Ayı*'ndan ayrıca bahsetme gerekliliği sözkonusudur. Çünkü Eskişehir Ramazan'da özellikle geceleri farklı bir atmosfere bürünmektedir. Bilindiği üzere Ramazan, Müslümanlara Oruç tutmanın farz olduğu aydır. İslam'a göre Ramazan ayı, mü'minlerin takva sahibi olup günahlardan korunmalarına vesile olacak şekilde oruç tutmaları farz kılınmış olan günleri ifade eder.⁴⁸ Ramazan Ayında akşam ve geceleri geç vakitlere, bazen sahura kadar boş zaman olarak değerlendirilebilmektedir. Elbette oruç tutan ve tutmayanlar için boş zaman değerlendirmesi, gerek zaman planlaması, gerekse değerlendirme şekli ve içeriği açısından farklı olmaktadır. Ancak konuya toplumsal açıdan bakıldığında, denilebilir ki, Ramazan Ayı'nın genel iklimi, Müslümanların kahir ekseriyeti oluşturduğu hemen her yerde o yerin dindarlık durumuna göre değişen düzeylerde de olsa oruç tutmayanları da etkisi altına almaktadır.⁴⁹

40| db

Çalışanlar açısından Ramazan Ayı'nda da boş zaman diğer zamanlar gibi çalışma saatlerine göre düşünüldüğünde çalışma saatlerinin dışında kalan zamanlar, örneğin Türkiye'de bir memur için saat 17.00'den sonraki zaman dilimi, Cumartesi Pazar günleri boş zamanlardır. Çalışan kişi, yıllık iznini veya tatil günlerini Ramazan ayına denk getirirse, Ramazan Ayı'nı boş zaman olarak görebilir ve değerlendirebilir. Normal şartlarda oruç tutan Müslümanlar için Ramazan Ayı hiç şüphesiz bir ibadet ayıdır, Allah'ın emrinin yerine getirildiği kutsal bir aydır. İslam'a göre gündüzün oruç tutulup yeme içmeden, nefsi arzu ve isteklerden uzak durulması, iftar edilmesi, sahura kalkılması, Kur'an okunması vs. hep Ramazan Ayı'nda Allah'a kulluğun birer parçasıdır, gereğidir. Böyle olunca, Müslümanlar açısından Ramazan Ayı, ibadet ayıdır ve ibadetle değerlendirilir. Şüphesiz İslam'a göre bütün zamanların, ibadet niyetiyle değerlendirilmesi gerekir ve bu açıdan bütün zamanlar ibadet zamanlarıdır. Ancak Ramazan Ayı, oruç tutulmasının farz olması itibarıyla özel bir görevin yerine getirilmesi anlamında bir özellik arz etmektedir. İslam dinine göre Ramazan Ayı bu konsept içinde düşünüldüğünde, bütün vakitlerin ibadet niyeti ve bilinciyle değeren-

⁴⁸ Bakara 2/183-187.

⁴⁹ E. Okumuş, "Oduņpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

dirilmesi esas olmaktadır. Sosyolojik açıdan ise İslam dinine mensup olan insanların bir kısmı oruç tutmakta, bir kısmı ise çeşitli sebeplerle tutmamaktadır. Oruç görevini yerine getirenler de bir yandan dinî görevlerinin bir parçası olarak oruç tutarken, bir yandan da boş zamanlarını oruç tutmaya ek olarak birey veya grup planında dinlenme, eğlenme, kitap okuma, araştırmayla meşgul olma, düşünme, Kur'an okuma, sohbet etme, gezme vs. yoluyla doldurabilmektedirler⁵⁰

Ramazana Ayı'nda Eskişehir'de geceleri boş zaman mekanları, özellikle bazı yerler, örneğin Odunpazarı Evleri'ndeki mekanlardan bir kısmı, insanlar tarafından çilginca doldurulmaktadır. Eskişehir'de gündüz oruç tutan ve tutmayanlardan bir kısmı, gece teravih namazından önce ve sonra çeşitli yerlerde, boş zaman mekanlarında, kahvehane, kıraathane, kafe gibi yerlerde, camilerde, dernek ve vakıf merkezlerinde, hatta bazen evlerde Sahura kadar oturmakta, çay içip çerez yiyerek sohbet etmekte, hatta ibadet etmektedir. Her zaman gece geç vakitlere kadar açık olmayan bazı yerler, Ramazana ayında bu ihtiyaçtan dolayı açık kalmakta, Sabah namazı vaktine kadar insanlara hizmet vermektedir. Bu durum bize Ramazana ayında bazı insanların gecenin önemli bir kısmını boş zaman olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Bu noktada önemli olan bir husus; Ramazana gecelerini boş zaman olarak geçiren insanların, boş zamanlarını verimli geçirip geçirmediği, örneğin boş zaman değerlendirmelerinde zevk alıp almadıkları, dinlenip dinlenmedikleri, düşünüp düşünmedikleri, ibadet edip etmedikleri ve öğrenip öğrenmedikleridir. Yine örneğin boş zamanlarını bu şekilde oturarak değerlendirenlerin, boş zamanlarını ertesi güne daha iyi, kaliteli, verimli veya üretken başlamalarını, daha dinç uyanmalarını vs. sağlayacak şekilde değerlendirip değerlendirmedikleri, oldukça önemlidir⁵¹

Sonuç

Boş zaman tasavvuru veya boş zaman değerlendirme kültürü, genel olarak bir toplumun zaman yaklaşımını, hayat tarzını, kültürel kodlarını, çalışma anlayışını vs. anlamak için vazgeçilmez ipuçları verir. Hatırlanacağı üzere boş zamanlar; insanın kendi özgür

⁵⁰ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazana Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

⁵¹ E. Okumuş, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazana Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", ss. 103-140.

iradesiyle hareket edebildiği rahat ve serbest dinlenme ve eğlenme, bilgi ve düşünce geliştirme, beceri arttırma gibi bazı zamanlarını ifade eder. Bir toplumun boş zaman hayatı veya tecrübesi, o toplumun hayata yaklaşımını, üretkenlik durumunu, tembel mi yoksa çalışkan mı olduğunu, sorunlara çözüm üretme kabiliyetini, hatta espri kabiliyetini ortaya koyar. Bir toplumun, bir grubun, bir şehrin düşünce ve zihniyet dünyasının gelişmişliği, analiz yeteneği, hayata bakışı, olaylara yaklaşımı, planlı değişimi, yenilenmesi vs.; bütünüyle zaman tasavvuru ve pratiği ve bu arada boş zaman hayatıyla doğrudan bağlantılıdır. Boş zamanın iyi değerlendirilmesi de her şeyden önce zaman ve boş zaman eğitimiyle doğrudan bağlantılıdır.

Zamanı etkili, verimli ve anlamlı kullanma, boş zamanı dolu geçirme, kaliteli değerlendirme bir eğitim işidir. Eğitim işinde ise başta anne-baba olmak üzere aile ve okul gibi kurum ve kuruluşlar gelir. Araştırma bağlamında Eskişehir’de boş zaman hayatı için de aynı hususlar geçerlidir. Eskişehir’de boş zaman tecrübesi veya hayatı ve kültürü araştırılıp anlaşıldığında, aslında orada yaşayanların hayata bakışlarını, eşyaya ve olaylara yaklaşımlarını, din anlayışlarını, kültür kodlarını vs. anlamada ciddi kolaylıklar elde edilecektir.

42 | db

Kendine özgü bir büyüme ve değişim sürecinde bulunan Eskişehir’in boş zaman hayatına dair giriş mahiyetindeki bu çalışmada, Eskişehir merkezinde yaşayan halkın boş zamanlarının değerlendirildiği mekanlar üzerinden bir boş zaman hayatı okuması denemesi yapılmaktadır. Öncelikle anlaşılmıştır ki, kıraathane, kafe, internet kafe, çay bahçesi, spor merkezi, kütüphane, müze, sinema, tiyatro, AVM, cadde, sokak, ev, cami gibi yerler, insanların boş zamanlarını değerlendirmelerinde hayati bir rol oynamaktadırlar. Eskişehir’de gerek Odunpazarı, gerekse Tepebaşı ilçesi sınırları içinde kalan boş zaman mekanlarına bakıldığında, bu net olarak görülmektedir. Nitekim bu şehirde nispeten gevşek olarak beş buçuk yıldır, özel olarak yoğun bir biçimde de 18 aydır yapılan gözlem ve görüşmelerle bu gerçeklik tespit edilmiştir. Eskişehir’in boş zaman hayatını doğru anlamak için mutlaka bu mekanların dikkatlice incelenmesi gerekmektedir.

İnsanlar, genel olarak anlayışları, hayata bakışları, inançları, dünya görüşleri, maddi ve manevi imkanları ve işlerine vs. göre boş zaman planlaması yapmakta ve aynı şekilde kendilerine uygun gördükleri mekanlara yönelmektedirler. Yine söz konusu parametrelere göre yöneldikleri mekanlarda boş zamanlarını uygun şartlar çerç-

vesinde değerlendirmektedirler. Bu durumu Eskişehir boş zaman hayatı ve kültürü örneğinde de gözlemlemek mümkündür. Kıraathane ve çay bahçesinde oturup çay veya kahve içerek vakit geçirmek isteyenler, o tür mekanlara, parklarda vakit geçirmek isteyenler, park alanlarında, alkollü içeceklerin olduğu yerleri tercih edenler o tür mekanlara yönelmektedirler. Alışveriş yaparak veya alışveriş yerlerini gezerek boş zamanlarını değerlendirmek isteyenler AVM'lere veya benzeri yerlere gitmeyi tercih etmektedirler.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri, hatta en önemli sonucu muhtemelen Eskişehirliilerin boş zamanları çok sevdikleri ve bundan dolayı da boş zamanları daha da fazlaştırmanın yollarını aradıkları, boş zamanlarında eğlenmeyi, dinlenmeyi, şehrin uygun yerlerinde, örneğin Hamam Yolu'nda, Doktorlar Caddesi'nde, İki Eylül'de, Hasan Polatkan Bulvarı'nda, Odunpazarı Evleri'nde, ESPARK AVM'de, Kanatlı AVM'de, Esnaf Sarayı'nda, NEO AVM'de vakit harcamayı tercih ettikleri hususudur. Yapılan gözlemlerde tespit edildiği üzere Eskişehir halkının yazın daha çok olmakla birlikte yaz kış Hamam Yolu'nda sabah 11.00,12.00'lere kadar vakit geçirmeleri, bir şeyler yiyip içmeleri, oturmaları, alışveriş yapmaları, sohbetler etmeleri; aynı şekilde Hasan Polatkan Bulvarı'nda ve Adalar'da kafe ve pastanelerde, bar ve restoranlarda kuyu sohbetlere dalarak zamanlarını değerlendirmeleri; Odunpazarı Evleri'nde çılgınca izdiham görüntülerine yol açacak şekilde birikmeleri, ESPARK Alışveriş merkezine akın etmeleri bu durumu ortaya koymaktadır.

Araştırmanın en önemli sonuçlarından biri de, ESPARK AVM'nin Eskişehir'in, Eskişehirliilerin dünyasında ayrı bir yerinin olduğunun tespit edilmesidir. Bu alışveriş merkezi, Eskişehir'de dinimsi bir çekim merkezi olarak gözlemlenmiştir. Modern alışveriş merkezlerinin birçoğunda belki aynı durum geçerlidir, ancak Eskişehir örneğinde ESPARK, gerçekten de bir ibadet merkezi, bir tür mabet gibi insanları kendine çeken bir mekan olma özelliğine sahiptir; zira insanlar bu mekana aşırı ilgi göstermekte, oraya akın ederek gerek alışveriş mekanlarında alışveriş yapmak, gerek sinemaya gitmek, gerekse kafelerde oturmak suretiyle vakitlerini harcamaktadırlar. ESPARK alışveriş merkezinin Eskişehir'de boş zaman tüketim çılgınlığının da yaşandığı yer olduğu söylenebilir.

Araştırmadan çıkan önemli bir nokta, gerek Odunpazarı ilçesi sınırları içinde, özellikle Odunpazarı Evlerinde, gerekse Tepebaşı

sınırları içinde bulunan kahvehane, kıraathane veya çay bahçelerinde, park ve piknik alanlarında boş zamanlarını değerlendirmek isteyen erkeği ve kadınıyla çocuk, genç, yetişkin ve yaşlılar; kendi konumunda hemen her yaştan öğrenciler, memurlar, iş adamları, işçiler, öğretmenler, din görevlileri, akademisyenler, esnaflar, işsizler, ev kadınları vd. eğlenceli vakit geçirmektedirler. Belirtmek gerekir ki, Eskişehir’de boş zaman hayatı açısından en canlı mahal, Odunpazarı Evleridir. Odunpazarı Evleri’ndeki boş zaman hayatı, diğer mekanlara göre oldukça yoğun, neşeli ve canlıdır. Eskişehirli-lerin bir kısmı, çok değişik semt, mahalle veya bölgelerden buraya gelmekte ve farklı kıraathane, çay bahçesi, nargile evi gibi yerlerde oturup dinlenmekte, sohbet etmekte, velhasıl boş zaman değerlendirme yapmaktadır.

Şüphesiz geç vakitlere kadar geceleyen insanlardan sabah işe gidenlerin, doğal olarak moral ve motivasyon yönünden iyi olmakla birlikte uykusuz oldukları için sağlıklı ve verimli çalışmalarını zor görmektedir. Eskişehir’de gece geç vakitlere kadar zaman tüketen insanların, özellikle genç ve orta yaşlıların hatırı sayılır sayısal çokluklarına bakılırsa, bu durumun söz konusu kişiler açısından genel olarak zaman planlaması yönüyle iyi bir durum olduğunu söylemek çok güçtür. Bir planlama yapmaksızın geç vakitlere kadar zamanı tüketenler, kaliteli vakit geçirme yönünden zarara uğrayabilirler.

Araştırmanın verilerinden elde edilen bulgulardan biri de, Eskişehir’de genel öğretim yılı içinde daha çok ev hanımlarının, yazın ise erkek ve kız öğrencilerin Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesine eğitim-öğretim yapan kurumlar olarak Kur’an kurslarına ilgi göstermeleri ve oralarda eğitim-öğretim olarak zamanlarını değerlendirmeleridir. Bu noktada yazın gözle görülebilir bir hareketliliğin olduğu, Kur’an öğrenmek ve temel dinî bilgileri almak amacıyla camilere ve Kur’an kurslarına akın edildiği söylenebilir. Gerçekten de bütün Türkiye’de olduğu gibi Eskişehir’de de birçok aile çocuklarını yaz tatilinde Kur’an kurslarına göndererek çocuklarının boş zamanlarını eğitim sürecine dahil ederek geçirmelerini sağlamaktadır.

Önemli bir tespit de camilerin bahçesinde veya bünyesinde bulunan çay ocaklarının veya sohbet odalarının boş zamanları değerlendirmek için dikkate çekici bir biçimde ilgi görmeleridir. Oralardan, özellikle dindar olanların, camiye namaz kılmak için giden genç-

yaşlı, ama çoğunlukla yaşlı kimselerin dinlenme, okuma, sohbet vs. imkanı buldukları yerler oldukları söylenebilir. Bu bağlamda Kurşunlu Camisi ve Külliyesi, Tiryakizade Süleyman Ağa Camisi, Alaaddin Camisi, Gökmeydanı Camisi, Yıldıztepe Camisi, Sazova Camisi, Hacı Hasan Ağa Camisi vd. zikredilebilir.

Eskişehir’de boş zaman hayatı bağlamında dikkate değer bir husus da, boş zaman değerlendirmenin Ramazan Aylarında çok hareketli olmasıdır. Ramazan Aylarında özellikle akşam ve geceleri sahurlara kadar birçok boş zaman mekanının açık olduğu gözlemlenmiştir. Bu birçok şehirde olmayan bir durumdur. Ramazan geceleri birçok kıraathane, çay bahçesi, nargile evi, kafe, pastane, cami, sivil toplum örgütü merkezi, büyük bir coşkunun yaşandığı yerler olarak dikkati çekmektedir. Eskişehir’de boş zaman değerlendirme hayatı içinde Ramazan özelinde şu da denilebilir ki, Vuslat Aile Çay Bahçesi, Mihaliççiklilar Derneği, Odunpazarı Nargile Köşkü, Hicri Sezen Parkı Aile Çay Bahçesi gibi mekanlarda Ramazan akşam ve geceleri, oldukça dinamiktir. Burada bahsedilen dinamızın Ramazan’a özgü olduğu söylenebilir; zira Ramazan dışındaki zamanlarda akşam ve geceleri hareketli olmakla birlikte bu, Ramazan’la aynı yükseklikte bir hareketlilik değildir. Bu, mezkur mekanların Ramazan Ayı’ndaki durumu ile Ramazan dışındaki durumları gözlemleyip karşılaştırıldığında anlaşılabilir bir şeydir.

Eskişehir’de boş zaman değerlendirme hayatı ve kültürü çerçevesinde son olarak boş zaman hayatı, Eskişehir’de, dinlenme, eğlence, oyun, arkadaşlık, toplumsal münasebetler, eğitim, siyaset, yeme-içme kültürü, sosyalleşme, ekonomi, kadın ve aile, vakit öldürme, tüketim, din gibi boyut ve işlevleriyle anlam kazanmaktadır.

Kaynakça

- Kur’an-ı Kerim.
Hadisler.
Abadan, Nermin, *Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetleri*, Ankara 1961.
el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ* c. 1, Beyrut 1958.
Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, c. 1, Mısır 1313.
el-Alûsî, *Rûhu’l-Meânî fî Tefsîri’l-Kur’ani’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, c. 16, Beyrut 1997.
el-Askalânî, İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, c. 11, ty.
Anderson, Benedict, *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İ. Savaşır, İstanbul 1993.
Ateş, Süleyman, *Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, c. 6, İstanbul 1995.
Atkinson, Jacqueline, *Zamanı Yönetme Sanatı*, Çev. Cem S. İslâm, İstanbul 1997.
Aydın, Mustafa, *Kurumlar Sosyolojisi*, 2. bs., Ankara 2000.

- Bamberger, Richard, "Boş Zamanları Değerlendirmede Kitabın Rolü", *Boş Zamanları Değerlendirme Semineri (7-14 Nisan 1966)*, İstanbul 1966.
- Berger, Peter L. ve Luckman, Thomas, *The Social Construction of Reality*, Great Britain 1967.
- Brightbill, Charles K., *The Challenge of Leisure*, Englewood Cliffs 1960.
- Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, c. 7-8, İstanbul ty.
- Çantay, Balıkesirli Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 5. bs., İstanbul 1981.
- Çelik, Celaleddin, *Sosyal Zaman ve Din*, Konya 2010.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 11. bs., Ankara 1993.
- Dumazedier, Joffre, "Current Problems of the Sociology of Leisure", *International Social Science Journal*, 4(4), 1960, ss. 522-531.
- Dumazedier, Joffre, *Toward A Society of Leisure*, New York 1967.
- Dumazedier, Joffre, *Sociology of Leisure*, New York 1974.
- Dumazedier, Joffre, "Leisure and the Social System", *Concepts of Leisure*, Ed. J. F. Murphy, Englewood Cliffs, NJ. 1974.
- Durant, H., *The Problem of Leisure*, London 1938.
- Elias, Nöbert, *Zaman Üzerine*, Çev. V. Atayman, İstanbul 2000.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 3, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 1999.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 4, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2001.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 6, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2002.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 7, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2003.
- Evlîyâ Çelebi, "Günümüzün Diliyle Evlîyâ Çelebi'nin Diyarbekiri", Haz. Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten, Çev. T. Güney, *Evlîyâ Çelebi Diyarbekir'de* İstanbul 2003.
- Evlîyâ Çelebi, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 9, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff, İstanbul 2005.
- Evlîyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, c. 2, Birinci ve İkinci Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2005.
- Fabian, Johannes, *Zaman ve Öteki*, Çev. S. Budak, Ankara 1999.
- Fahru'r-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. 32, 2. bs., Tahran ty.
- Giddens, Anthony, *Modernliğin Sonuçları*, Çev. E. Kuşdil İstanbul 1994.
- el-Hâkim, *el-Müstedrek ala's-Sahîhayn*, c. 4, Beyrut 1990.
- Hicter, Marcel, "Boş Zamanları Değerlendirme Politikası", *Boş Zamanları Değerlendirme Semineri (7-14 Nisan 1966)*, İstanbul 1966.
- el-İsfahânî, Râğîb, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, ty.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Tah. Derviş el-Cüveydî, 2. bs., Beyrut 1996.
- İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, c. 4, 3. bs., Beyrut 1989.
- İbn Mâce, *Sünen*, c. 1, byy. 1975.
- İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul 1981.
- Jary, David ve Jary, Julia, *The Harper Collins Dictionary of Sociology*, New York 1991.
- el-Kardâvî, Yusuf, *el-Vaktu fî Hayâtî'l-Müslim*, Beyrut 1985.
- Kelly, J. R. "Leisure", *New Catholic Encyclopedia*, c. VIII, Washington 1981.
- Kraus, Richard *Recreation and Leisure in Modern Society*, New York 1971.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, c.6, Kâhire ty.
- Marty, Martin E., "Protestantism", *The Encyclopedia of Religion*, c. 11. London 1987.
- Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî ve Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 4. bs., c. 12, Ankara 1978.
- Mutlu, Erol, *İletişim Sözlüğü*, 2. bs., Ankara 1995.
- Mütercim Asım, *Kâmus Tercümesi*, c. 3, İstanbul 1304.

- Naîmâ, Mustafa, *Târîh-i Naîmâ*, c. 1, 3. bs., İstanbul 1283.
- en-Neseî, *Tefsîru'n-Neseî*, c. 3-4, Beyrut 1988.
- Odhnoff, Camilla, "Social Planning in a Changing Society", *Society, Stress and Disease*, Ed. Lennart Levi, Toronto 1975.
- Okumuş, Ejder, "Boş Zamanlar Sosyolojisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4/13, 2002, ss. 163-204.
- Okumuş, Ejder, "Zaman Sosyolojisi: Bir Giriş Denemesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (Elektronik dergi), X/2, 2010, ss. 121-174.
- Okumuş, Ejder, "Boş Zamanlar ve İslam", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3/5, 2010, ss. 23-43.
- Okumuş, Ejder, *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*, İstanbul 2011.
- Okumuş, Ejder, "2010 Yılından Dinî Tecelliler", *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 2011*, Ed. Osman Özbahçe, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2011, ss. 163-214.
- Okumuş, Ejder, "2011 Yılından Dinî Tecelliler", *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 2012*, Ed. Osman Özbahçe, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 2012, ss. 123-156.
- Okumuş, Ejder, *Evlîya Çelebi'nin Gözüyle*, Ankara 2012.
- Okumuş, Ejder, "Eskişehir'de Boş Zamanlar", *Yeni Şafak*, 2012.
- Okumuş, Ejder, "Odunpazarı Evleri'nde Ramazan Gecelerinde Boş Zaman Mekanları", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (Özel Sayı), 2013, ss. 103-140.
- Okumuş, Ejder, "Boş Zamanlar ve Cami-Bir Giriş Denemesi", *Din ve Toplum Dergisi*, c.4, sayı: 2, 2013, ss. 66-83.
- Okumuş, Ejder, *Boş Zamanlar Kitabı*, İstanbul 2013.
- Peiper, J., *Leisure: The Basis of Culture*, New York 1952.
- Polat, Ali, *Üç Bin Yıllık Birikim*, 2. bs., İstanbul 2001.
- Pronovost, Gilles, *The Sociology of Time* (Current Sociology, La Sociologie Contemporaine, The Journal of International Sociological Association, c. 37, Sayı: 3, 1989), London ve Newbury Park/CA. 1989.
- Robinson, M. D., *The Leisure Age*, U.S.A 1963.
- Stebbins, Robert A., *Serious Leisure*, New Brunswick, New Jersey 2007.
- Sweedlun, Verne S. ve Crawford, Golda M., *Man in Society*, c. 1, USA 1956.
- et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîl-i Ayî'l-Kur'an*, c. 15, Beyrut 1995.
- Tatlıdil, Ercan, "Kent Kültürü ve Boş Zaman Değerlendirme", *Dünya'da ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler* (I. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri, İzmir, 3-5 Kasım 1993), Ankara 1994.
- Tezcan, Mahmut, *Boş Zamanların Değerlendirilmesi Sosyolojisi*, Ankara 1994.
- Tör, Vedat Nedim, "Boş Zamanları Değerlendirmede Telkin Vasıtalarının Rollerini", *Boş Zamanları Değerlendirme Semineri (7-14 Nisan 1966)*, İstanbul 1966.
- Urry, John, *Mekânları Tüketmek*, Çev. Rahmi G. Ögdül, İstanbul 1999.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul 1969.
- Veblen, Thorstein, *The Theory of the Leisure Class*, London 2008.
- Weber, Max, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, İng. Çev. Talcott Parsons, London-New York, 1999.
- White, R. J., "Social Class Differences in the Uses of Leisure", *American Journal of Sociology*, c. 61. NO. 2, 1955.
- Wilson, J., "Sociology of Leisure", *Annual Review of sociology*, 1980, 6, 21-40.
- Yağbasan, Mustafa ve Ustakara, Fuat, "Türk Toplumunda Kahvehane ve Kafelerdeki İletişimsel Ortamı Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması (Gaziantep İli Örneği)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18/1, 2008, ss. 233-260.
- Yazır, Elmali'lı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, byy. ty.
- Zemahşerî, *Keşşâf*, c. 4, Beyrut ty.
- Zerubavel, Eviatar, *Hidden Rhythms: Schedules and Calendars in Social Life*, Chicago 1981.